

Ilze Koroļeva
Mārcis Trapencieris

EIROPAS SKOLU APTAUJAS PROJEKTA PAR
ALKOHOLU UN CITĀM NARKOTISKAJĀM VIELĀM
REZULTĀTU ANALĪZE

Pārpublicēšanas un citēšanas gadījumā lūdzam atsaukties uz informācijas avotu
"Narkoloģijas valsts aģentūra"

© "Narkoloģijas valsts aģentūra"

© Ilze Koroļeva

© Mārcis Trapencieris

© Artūrs Kalniņš

Adrese: Hospitāļu iela 55, Rīga, LV-1013

Tālrunis: 7372337

Fakss: 7372337

E-pasts: narko@narko.gov.lv

www: <http://www.narko.gov.lv>

ISBN 9984-9354-6-9

Priekšvārds

Ikdienā reti kurš no mums aizdomājas par cēloņiem, kas pamudina jauniešus sākt lietot apreibinošas vielas. Kādi ir šīs rīcības patiesie iemesli? Kādi ir apreibinošo vielu lietotāju sociālie apstākļi un cēloņi? Ir tik daudz dažādu ar šo problēmu saistīto jautājumu, uz kuriem atbildēt ir centušies šī pētījuma autori.

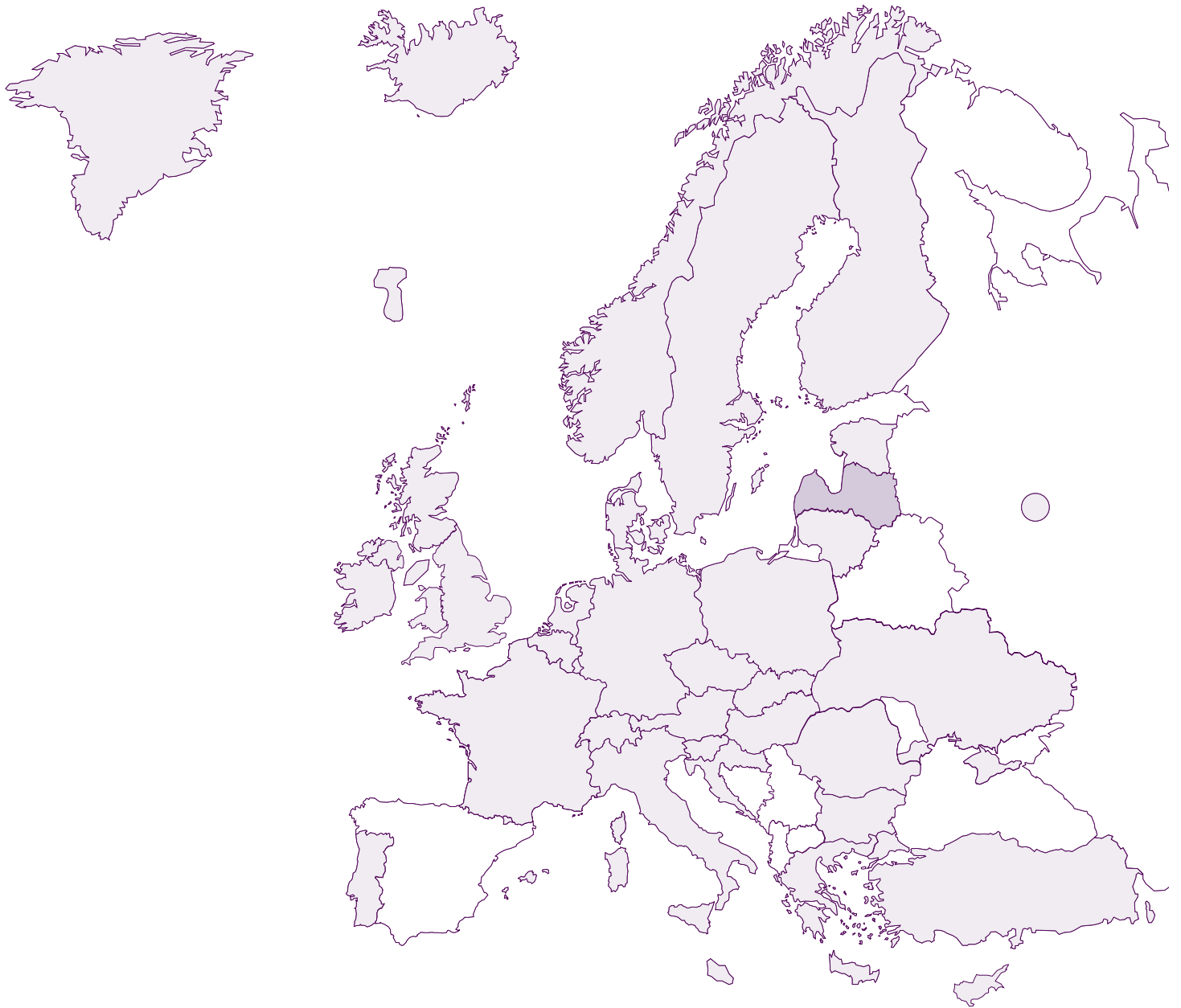
Eiropas valstis ir nonākušas pie atziņas, ka ar atkarību izraisošo vielu lietošanu saistītās problēmas nevar risināt tikai vienas valsts ietvaros. Tāpēc 2003. gadā jau trešo reizi arī Latvijā ESPAD (Eiropas skolu aptaujas projekts par alkoholu un narkotiskām vielām) projekta ietvaros tika veikta skolēnu aptauja, ar mērķi izveidot pēc iespējas objektīvāku ainu par problēmām, kas saistītas ar atkarību izraisošo vielu lietošanu 16 gadu vecu jauniešu vidū. Projekta laikā iegūtie rezultāti uzskatāmi parāda atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumus 35 Eiropas valstīs, kā arī dod iespēju veikt to savstarpējo salīdzinājumu.

Pētījumā tiek identificēti izplatītākie atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi skolēnu vidū un tas sniedz ieskatu par vispārējām tendencēm šo vielu lietošanā jauniešu vidū pēdējo gadu laikā. Ceram, ka šis pētījums palīdzēs izprast un kļūs par neaizstājamu informatīvo bāzi profilakses pasākumu plānošanā, kas dotu iespēju samazināt atkarību izraisošo vielu lietošanu jauniešu vidū.

Par veikto pētījumu pateicamies Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtam, kā arī visām tām skolām un skolēniem, kas piedalījās šajā projektā. Par pētījuma publicēšanas finansiālo atbalstu pateicamies Eiropas Narkotiku un narkomānijas uzraudzības centram.

Narkoloģijas valsts aģentūras direktore
Astrīda Stirna

Saturs

Priekšvārds	3
Saturs	5
Ievads	7
ESPAD pētījumu organizācija un metodoloģija	9
Izlases apjoms un izlases veidošana	9
Lauka darba raksturojums	13
Rezultātu kvalitāte, datu ticamība un salīdzināmība ar iepriekš veiktajiem pētījumiem	13
Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība skolēnu vidū	19
Smēķēšanas izplatība skolēnu vidū	19
Alkohola lietošanas izplatība skolēnu vidū	25
Narkotisko vielu lietošanas izplatība skolēnu vidū	40
Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un skolēnu sociālā vide	48
Pirmā lietotā narkotiskā viela	48
Narkotikas iegūšanas veids	48
Pieejamības vērtējums	51
Pieradumu izraisošo vielu lietošana skolēnu sociālā vidē	52
Ģimenes materiālā stāvokļa raksturojums	56
Ģimenes sastāvs	57
Skolas apmeklējums un kavējumi	59
Kopsavilkums	60
Izmantotā literatūra	62
Pielikums	63

levads

Narkotiku lietošanas strauja izplatība un narkomānijas pieaugums Latvijā ir noticis salīdzinoši īsā laikā. Sabiedrību un atbildīgās institūcijas šī problēma sākusi nodarbināt kopš Latvijas neatkarības atgūšanas. Tādēļ nopietni, visaptveroši un reprezentatīvi pētījumi, tāpat kā nopietni preventīvie pasākumi Latvijā tiek veikti salīdzinoši nesen.

Starptautiskais pētījums par alkohola, narkotiku un tabakas lietošanu 15-16 gadus vecu skolēnu vidū ESPAD - "Eiropas skolu aptaujas projekts par alkoholu un citām narkotiskajām vielām" Latvijā tiek realizēts jau trešo reizi, un šī projekta realizācija Latvijā ir īpaši nozīmīga, jo valstī līdz šim netika veiktas tik liela mēroga aptaujas par alkohola un narkotisko vielu lietošanu. ESPAD pētījumi ir līdz šim lielākie Latvijā veiktie pētījumi par narkotisko vielu lietošanas izplatību.

ESPAD projekta mērķis ir pētīt tendences alkohola un narkotisko vielu lietošanas paradumos skolēnu vidū un salīdzināt šīs tendences dažādās Eiropas valstīs, iegūstot salīdzināmus datus par alkohola, tabakas un narkotisko vielu lietošanas paradumiem 15-16 gadus vecu skolēnu vidū pēc iespējas vairāk Eiropas valstīs. Pēdējā ESPAD aptauja vienlaicīgi tika realizēta vairāk nekā 30 Eiropas valstīs. Pētījums sniedz objektīvu pārskatu par narkotisko vielu lietošanas izplatību Latvijā, dod iespēju to salīdzināt ar situāciju citās valstīs un izmantot šo informāciju profilaktisko pasākumu plānošanā, organizācijā, kā arī narkotisko vielu lietošanas ierobežošanā.

Šis pārskats veidots, pamatojoties uz ESPAD pētījumu rezultātiem Latvijā. ESPAD pētījumi ir ļoti apjomīgi un aptver samērā plašu tēmu loku, radot iespēju pētīt ne tikai narkotisko vielu lietošanas izplatību un paradumus, bet arī dažādas saistītas jauniešu dzīves jomas, attieksmes un uzskatus, tāpēc šajā pārskatā netiks izmantota visa pētījumā iegūtā informācija, bet tikai noteikti rādītāji. Šī pārskata mērķis ir īsā un koncentrētā formā radīt priekšstatu par narkotisko vielu lietošanas situāciju šobrīd Latvijā, salīdzinot ar iepriekšējo pētījumu rezultātiem, un raksturot tās jauniešu grupas, kurās ir augstāka narkotisko vielu lietošanas izplatība, lai šo informāciju sekmīgi un mērķtiecīgi varētu izmantot preventīvo pasākumu plānošanā.

Pārskata pirmajā sadaļā raksturota 2003. gada ESPAD pētījuma organizācija un datu salīdzināšanas iespējas ar 1995. un 1999. gada pētījumu rezultātiem. Tas nepieciešams, jo, lai arī galvenās metodoloģiskās vadlīnijas ir nemainīgas, nedaudz atšķirīga bija informācijas vākšanas procedūra un datu sagatavošana analīzei, kas var ietekmēt iegūto rezultātu salīdzināšanas iespējas. Otrajā sadaļā raksturota narkotisko vielu lietošanas izplatība jauniešu vidū, analizējot un salīdzinot iepriekš minēto ESPAD pētījumu rezultātus, kā arī aptaujāto skolēnu sociālā vide saistībā ar narkotisko vielu lietošanas paradumiem. Skolēnu psiholoģisko un sociālo apstākļu raksturojumu detalizēti analizējis K. Sedlinieks atskaitē par 1999. gada ESPAD pētījumu, tāpēc uzmanība vairāk tiek pievērsta tieši izmaiņām un tendencēm.

Pielikumā iekļauti attēli, kas raksturo galvenos atkarību izraisošo vielu rādītājus salīdzinājumā ar 1999. gadu un citām ESPAD dalībvalstīm.

ESPAD pētījumu organizācija un metodoloģija

ESPAD'03 projekta visus pētījuma posmus - izlases izstrādi, lauka darbu, datu kopas sagatavošanu atbilstoši starptautiskajām prasībām, kā arī pētījuma rezultātu pārskatu sagatavoja LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieku grupa Ilzes Koroļevas vadībā. Projektu Latvijā finansēja Narkoloģijas centrs.

Izlases apjoms un izlases veidošana

Atbilstoši metodoloģiskajām prasībām, ESPAD aptaujas mērķa grupa ietver 15-16 gadus vecus skolēnus. Tādēļ katrā pētījuma posmā aptaujas mērķa grupu veido jaunieši, kuri dzimuši vienā gadā. ESPAD'03 mērķa grupa bija 1987. gadā dzimušie jaunieši. Attiecīgi izlases modelis tika veidots tā, lai izlasē maksimāli iekļautu tās klases vai mācību grupas, kurās atbilstoši Izglītības un Zinātnes ministrijas (IZM) statistikas datiem mācās lielākais 1987. gadā dzimušo jauniešu skaits.

Pēc izlases aprēķinu veikšanas, pamatojoties uz IZM statistikas datiem, izlasē tika iekļautas tikai divu tipu izglītības iestādes - vispārizglītojošās skolas un profesionālās izglītības iestādes. Vakara maiņas klases netika iekļautas izlasē, jo tajās mācās mazāk par 1% mērķa grupas jaunieši. Papildus izlases modelī tika noņemts iekļaut tikai tās klašu grupas, kurās mācās vairāk kā 5% interesējošās mērķa grupas jaunieši, tādējādi par izlases ģenerālo kopu tika pieņemta 8., 9. un 10. klašu skolēni vispārizglītojošās skolās un 1. kursa audzēkņi profesionālajās izglītības iestādēs (*skat. 1. tabulu*). Skolas, kurās nav 8.-10. klases, un skolas bērniem ar nopietnām fiziskās un/ vai garīgās attīstības traucējumiem, kas varētu traucēt aizpildīt anketas, netika iekļautas izlases modelī.

Kā norādīts ESPAD pētījuma izlases veidošanas vadlīnijās, vēlamais izlases apjoms bija 2400 skolēni. Ņemot vērā respondences līmeni 80% apmērā (atteikumu, kavējumu un daļēji aizpildītu aptaujas anketu dēļ), izlases apjoms būtu jāpalielina līdz 3000.

1. tabula. 1987. dzimšanas gada kohorta, dalījums pēc izglītības iestāžu tipa, kurās jaunieši mācās

Skolas tips	Skolēnu skaits	Procentos no kohortas	Procentos no 1987. gadā dzimušo skolēnu skaita ¹
Vispārīzglītojošās pamatskolas un vidusskolas	33 268	79,0%	90,9%
Vispārīzglītojošās vakara maiņu pamatskolas un vidusskolas	269	0,6%	0,7%
Skolas bērniem ar fiziskās un/ vai garīgās attīstības traucējumiem	2 104	5,0%	5,8%
Profesionālās izglītības iestādes	944	2,2%	2,6%
Kopā mācās	36 585	86,8%	100,0%
Nemācās	5 550	13,2%	
Kopā kohortā	42 135	100,0%	

(1) 1987. gadā dzimušie Latvijas iedzīvotāji, kas 2003. gada martā bija reģistrēti/mācījās kādā mācību iestādē.

2. tabula. 1987. gadā dzimušo skaits vispārīzglītojošās skolās 2002./2003. mācību gadā

Klase	Skolēnu skaits	Proporcija mērķa grupā
1.-6. klase	333	0,9%
7. klase	900	2,5%
8. klase	5 628	15,4%
9. klase	23 701	64,8%
10. klase	2 447	6,7%
11.-12. klase	259	0,7%
Kopā vispārīzglītojošās skolās	33 268	90,9%

Veidojot izlasi proporcionāli aprēķinātajam skolēnu sadalījumam pa klašu grupām, tika iegūts sekojošs izlases apjoma sadalījums: 536 skolēni 8. klašu grupā, 2172 skolēni 9. klašu grupā, 149 skolēni 10. klašu grupā un 89 skolēni profesionālo izglītības iestāžu 1. kursā.

Tā kā izlases mērķa grupa – 1987. gadā dzimušie skolēni - katrā klasē veido tikai daļu no kopējā skolēnu skaita, tad no aptuvenā 1987. gadā dzimušo skolēnu īpatsvara izlasē iekļautajās klašu grupās (*skat. 2. tabulu*) aprēķinātais izlasē iekļaujamo skolēnu skaits ir 8417; no tiem 2978 skolēni 8. klašu grupā, 3059 skolēni 9. klašu grupā, 1490 skolēni 10. klašu grupā un 890 audzēkņi profesionālās izglītības iestāžu 1. kursā.

Izlasē atlasāmo klašu skaits tika aprēķināts, pamatojoties uz vidējo skolēnu skaitu klasē un izlasei nepieciešamo respondentu skaitu. No 1024 vispārizglītojošajām skolām izlases prasībām atbilstošas 8. klases līmenī bija 837 skolas (t.i. - 1624 klases), lai veidotu izlasi 9. klases līmenī, atbilstošas bija 829 skolas (1626 klases), bet 10. klases līmenī – 366 skolas (778 klases). Izlases prasībām atbilstošas bija 124 profesionālās izglītības iestādes.

Šajā pētījumā tika izmantota vienpakāpes stratificētā klāsteru izlases metode. Izlases vienība ir klase vai audzēkņu grupa profesionālās izglītības iestādē vai skolā. Katrā klašu grupā (8., 9., 10. klase vispārizglītojošās skolās, 1. kurss profesionālās izglītības iestādēs) tika veidota atsevišķa izlases apakškopa.

Lai samazinātu izlases kļūdu, izlases veidošanas procesā klases tika atlasītas tieši no visu klašu saraksta. Kopumā tika atlasītas 440 klases no 355 skolām (no dažām skolām tika atlasītas vairāk nekā viena klase, bet dažādās klašu grupās). No tām — 41 mācību grupa 37 profesionālās izglītības iestādēs un 399 klases 318 vispārizglītojošajās skolās (148 bija 8. klases, 176 – 9. klases, 75 – 10. klases).

Faktiskais skolēnu sadalījums pa klašu grupām nedaudz atšķiras no aprēķinātā nepieciešamā izlases apjoma, jo pētnieku rīcībā esošie dati par skolēnu skaitu katrā skolā un klasē nebija pilnīgi precīzi (IZM statistikas dati sniedz ziņas par skolēnu skaitu noteiktā klašu līmenī katrā mācību iestādē, nevis katrā klasē atsevišķi). Kopumā izlasē atlasītajās klasēs bija 9369 skolēni, no tiem 2850 mācījās 8. klasē, 3760 – 9. klasē, 1709 – 10. klasē un 1050 – 1. kursā profesionālās izglītības iestādē.

3. tabula. 1987. gadā dzimušo skaits izlasē

Klase	1987. gadā dzimušo kohortas sadalījums pa klašu grupām, procentos	Nepieciešamais 1987. gadā dzimušo skolēnu skaits izlasē	1987.gadā dzimušo skolēnu daļa procentos no kopskaita klašu grupā	Izlasē iekļaujamais skolēnu skaits	Skolēnu skaits izlasē
8.klase	18%	536	18%	2978	2850
9.klase	74%	2172	72%	3059	3760
10.klase	5%	149	7%	1490	1709
1.kurss	3%	89	3%	890	1050
Kopā	100%	2946	100%	8417	9369

Šāda izlases veidošanas procedūra nodrošina izlases reprezentativitāti attiecībā pret aptaujas ģenerālo kopumu, t.i., visiem 1987. gadā dzimušajiem skolēniem, kas mācās vispārizglītojošo skolu 8.-10. klasēs un profesionālās izglītības iestāžu 1. kursā. Tomēr jāpiebilst, ka rezultātus nevar uzskatīt par pilnībā reprezentatīviem attiecībā pret visu 15-16 gadus veco (1987. gadā dzimušo) jauniešu kopumu, jo pētījuma mērķa grupa neaptver jauniešus, kas neapmeklē skolu. Šī jauniešu grupa veido 10-15% no 1987. gadā dzimušo jauniešu kopuma, un ir ļoti iespējams, ka šiem jauniešiem ir atšķirīgi alkohola un narkotisko vielu lietošanas paradumi salīdzinājumā ar pētījumā aptaujātajiem skolēniem.

Aptaujā piedalījās 7538 skolēnu. Pētījuma analīzes datu kopā iekļauta informācija par 2841 skolēniem, jo tajā netika iekļauti dati par skolēniem, kas nav dzimuši 1987. gadā. No šiem 2841 skolēniem 2801 mācījās vispārizglītojošajās skolās (358 mācījās 8. klasē, 2321 mācījās 9. klasē, 122 mācījās 10. klasē) un 40 audzēkņi - profesionālo izglītības iestāžu 1. kursā.

Lauka darba raksturojums

Aptaujas lauka darbs tika veikts 2003. gada martā un aprīlī. Aptauju realizēja LU Filozofijas un socioloģijas institūta (FSI) intervētāju tīkla darbinieki.

Kopumā skolās bija vērojama labvēlīga attieksme pret pētījumu, un lielākā daļa skolu direktoru un skolotāju bija ļoti atsaucīgi, nodrošinot aptaujas organizāciju un norises iespējas. Skolēni kopumā izrādīja vēlmi piedalīties aptaujā un bija ieinteresēti pētījuma tematikā. Datu vākšanas procesā pētnieki nesastapās ar nozīmīgām problēmām, skolēni bija ieinteresēti un izrādījuši nopietnu attieksmi, atbildot uz anketas jautājumiem.

Izsoles prasībām nebija atbilstošas četras no atlasītajām skolām (katrā no tām bija atlasīta viena klase), jo tajās mācījās bērni ar attīstības traucējumiem, kuru dēļ tie nespēja piedalīties aptaujā. Šīs skolas nevarēja izslēgt no izsoles apjoma jau izsoles veidošanas posmā, jo sākotnēji šī informācija IZM datos nebija norādīta. 14 no 440 atlasītajām klasēm (3%) atteicās piedalīties, un tas kopā ar četriem atteikumiem skolas neatbilstības dēļ veido 4% nerespondences līmeni. Klases, kas atteicās piedalīties pētījumā, netika aizvietotas.

Anketas aizpildīja visi aptaujas dienā klātesošie skolēni, neviens tiešs atteikums netika saņemts. No datu kopas tika izslēgtas 88 nederīgas anketas.

Rezultātu kvalitāte, datu ticamība un salīdzināmība ar iepriekš veiktajiem pētījumiem

Viens no veidiem, kā pārlicināties par iegūto datu ticamību, ir salīdzināt rezultātus ar citu pētījumu rezultātiem, kas veikti vienlaicīgi vai ar nelielu laika nobīdi. ESPAD pētījums Latvijā tika veikts vienlaikus ar skolēnu aptauju pētījuma „Latvijas iedzīvotāju aptauja par narkotiku lietošanas izplatību”² ietvaros, kura mērķa grupa bija 5.-12. klases skolēni.

(2) Population Survey on Drug Abuse Prevalence, EU Phare project code LH 0010.02103

Narkotiku lietošanas izplatības rādītāji kopumā ESPAD’03 pētījuma izlasē neatšķiras no narkotiku izplatības rādītājiem paplašinātajā skolu izlasē. Attiecībā uz lielāko daļu narkotisko vielu ESPAD izlasē narkotiku lietošanas izplatības rādītāji bija augstāki nekā starp skolēniem jaunākajās vecuma grupās, bet zemāki nekā vecāko skolēnu grupā, kas kopumā atbilst pieņēmumam, ka narkotisko vielu lietošanas biežums un izplatība pieaug, palielinoties jauniešu vecumam (*skat. 1. grafiku*).

Lai novērtētu skolēnu attieksmi un gatavību sniegt atbildes par narkotisko vielu lietošanu, skolēniem tika uzdoti jautājumi hipotētiskā formā par to, cik godīgas un izsmeļošas bijušas atbildes uz aptaujas jautājumiem. Atbildot uz jautājumu „Ja tu kādreiz būtu lietojis marihuānu, vai tu būtu to pateicis šajā aptaujā?“, 12% aptaujāto skolēnu atbildēja, ka to noteikti nedarītu, bet vēl 4% pieļāva iespēju, ka nebūtu atklājuši, ka ir lietojuši marihuānu. Uz līdzīgu jautājumu par heroīna lietošanu atbilstošie rādītāji bija nedaudz augstāki, attiecīgi 13% un 5%. Šie rādītāji ir nedaudz augstāki nekā 1999. gada ESPAD pētījumā, kā arī virs vidējā rādītāja ESPAD valstīs gan 2003. gada, gan 1999. gada pētījumiem (*skat. 4. tabulu*). Parasti salīdzinoši augsts nolieguma atbilžu proporcijas liktu domāt, ka narkotiku lietošanas izplatības rādītāji varētu būt neprecīzi vai arī augstāki, taču, visticamākais skaidrojams vai nu ar jautājuma pietiekami sarežģīto formulējumu latviešu un krievu valodās jeb arī ar jauniešu īpašu neiedziļināšanos jautājuma saturā.

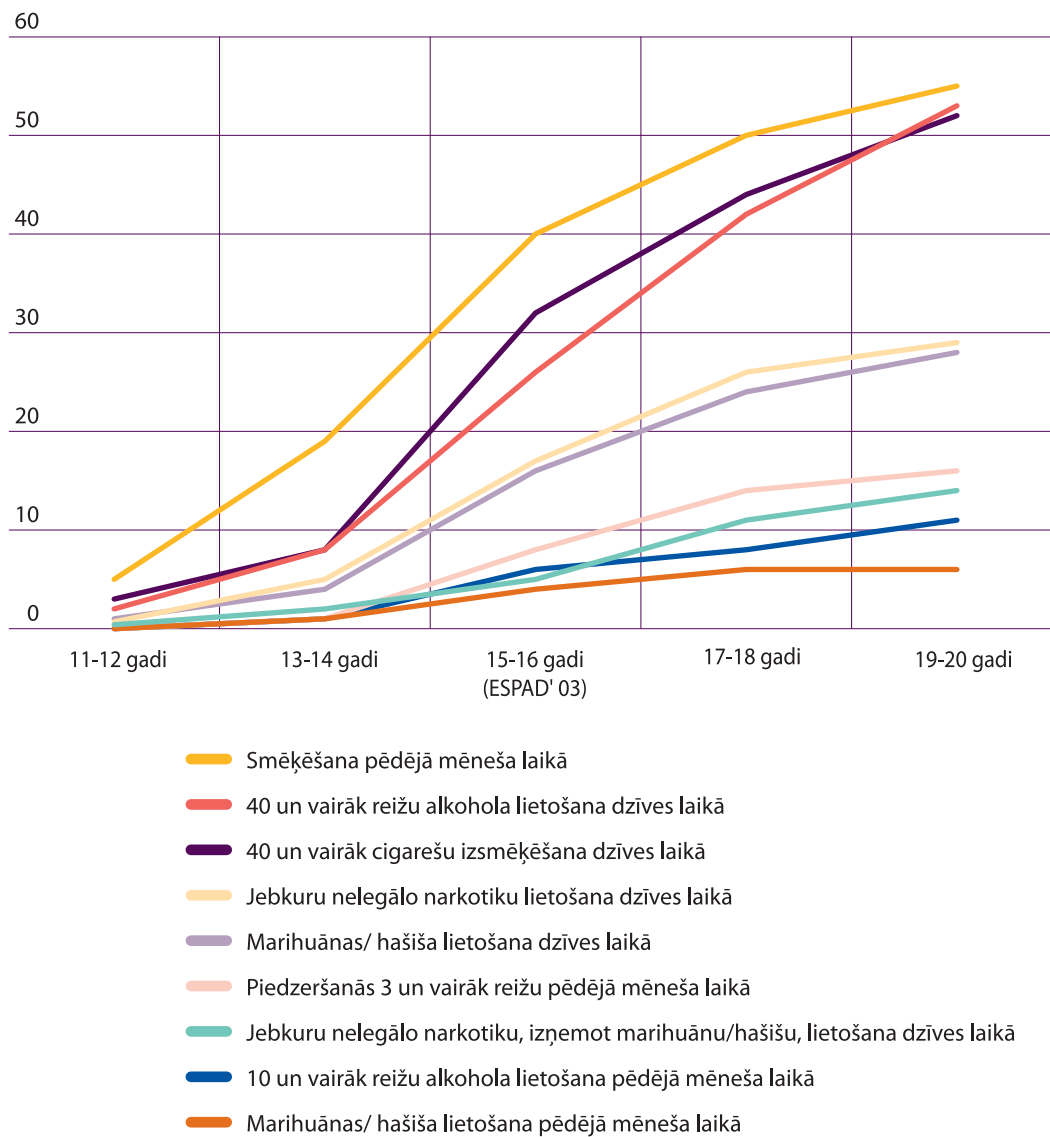
4. tabula. **Skolēnu īpatsvars, kuri nebūtu atklājuši narkotiskās vielas lietošanu, % no aptaujātajiem**

	1999. gads	2003. gads
Ja tu kādreiz būtu lietojis marihuānu, vai tu būtu to pateicis šajā aptaujā?	9	12
Ja tu kādreiz būtu lietojis heroīnu, vai tu būtu to pateicis šajā aptaujā?	10	13

(3) Lifetime prevalence (LTP) (angl.)
Last year prevalence (LYP) (angl.)
Last month prevalence (LMP) (angl.)

Vēl viens veids, kā novērtēt skolēnu atbilžu atbilstību reālajai situācijai, ir salīdzināt atbildes par alkohola, tabakas un narkotisko vielu lietošanas biežumu dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā.³ Tāpēc tika aprēķināts datu pretrunīguma

1.grafiks. **Narkotiku lietošanas izplatība 11-20 gadīgo skolēnu vidū, % sadalījums pa vecuma grupām**

rādītājs, ko iegūst, salīdzinot respondenta sniegtās atbildes uz līdzīgiem jautājumiem par vienas un tā pašas vielas lietošanu dažādos laika periodos – dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā. Visaugstākais pretrunu rādītājs tika novērots skolēnu atbildēs par piedzeršanos dzīves laikā (13%), smēķēšanu (7%), inhalantu lietošanu (6%) un marihuānas smēķēšanu (5%). Zēni biežāk nekā meitenes ir snieguši pretrunīgas atbildes (attiecīgi 15% un 12% jautājumā par piedzeršanos un 9% un 7% jautājumā par smēķēšanu). Salīdzinot ar 1999. gada ESPAD pētījumu, pretrunīguma rādītāji ir nedaudz pieauguši (t.i. no 11% līdz 13% jautājumā par piedzeršanos un no 5% līdz 7% jautājumā par smēķēšanu).

5. tabula. **Pretrunīguma rādītāji 2003. un 1999. gadā, % no aptaujātajiem**

	1999. gads	2003. gads
Smēķēšana	5,2	7,3
Piedzeršanās	11,2	13,2
Marihuāna/hašišs	4,2	5,1
Amfetamīni	0,8	1,6
LSD vai citi halucinogēni	1,1	1
Kreks	0,1	0,5
Kokaīns	0,4	0,6
Ekstazī	1,8	1,1
Heroīns ⁴	6 (0)	0,8
Trankvilizatori vai sedatīvi (bez ārsta receptes)	1,7	3
Inhalanti	2,9	6
Anaboliskie steroidi	0,1	1

(4) iekavās norādīts izlabotais rādītājs 1999. gadam

Iepriekš minētajiem pretrunīguma rādītājiem nav droša un pamatota izskaidrojuma. Iespējams, ka to var skaidrot ar to, ka atkarību izraisošās vielas ir ieguvušas augstāku sociālu akceptējumu pusaudžu vidē. Tomēr pretrunīguma rādītājs ir augstāks

atbildēs uz jautājumiem par piedzeršanos nekā jautājumos par smēķēšanu, neskatoties uz to, ka smēķēšana ir plašāk izplatīta parādība nekā piedzeršanās. Iespējams, tas izskaidrojams tieši ar zemāku sociālu akceptējamību – skolēnu lielāku nepatiku atzīt, ka tie bijuši piedzērušies, jo šāda uzvedība tiek uzskatīta par mazāk pieņemamu. Augsto pretrunīguma rādītāju jautājumā par inhalantu lietošanu, iespējams, izraisījuši pārpratumi attiecībā uz inhalantu lietošanu (šķīdinātāju, līmes ostīšana, izmantošana apreibināšanās nolūkā). Dažos gadījumos skolēni norādījuši, ka tie ostījuši līmi vai šķīdinātājus, strādājot ar šīm vielām, tātad būtībā skolēni atbildējuši par gadījumiem, kad vienkārši ieelpojuši šo vielu smaržu, neskatoties uz to, ka jautājumā īpaši tika uzsvērtā ostīšana ar mērķi apreibināties.

Kopumā pretrunīguma rādītāji starp lietošanas izplatību dzīves laikā (LTP), lietošanas izplatību pēdējā gada laikā (LYP) un lietošanas izplatību pēdējā mēneša laikā (LMP) jautājumos par narkotikām bija samērā zemi.

Lai pārliecinātos, vai skolēnu atbildes par narkotisko vielu lietošanu un atpazīstamību ir godīgas un nav atzīmētas nejauši, starp narkotiskajām vielām tika minēta arī neeksistējoša viela – relevins, kuras fonētiskais skanējums līdzinās narkotiskajai vielai. Tomēr tikai viens aptaujātais atzīmēja, ka dzīves laikā lietojis relevinu, neesošo vielu, kas liek domāt, ka atbildes uz jautājumiem skolēni nav atzīmējuši pēc nejaušības principa.

Skolu un klašu līdzdalības rādītāji ir augsti (422 no 440 izlasē iekļautajām klasēm (96%) piedalījās aptaujā. Nepareizi aizpildīto vai nepabeigto anketu īpatsvars ir zems – 88 gadījumi jeb 1,2 % no aptaujātajiem), līdz ar to nav iemesla uzskatīt, ka rezultātus būtu iespaidojušas iztrūkstošās atbildes.

Kopumā šajā aptaujā iegūtos rezultātus ir pamats uzskatīt par ticamiem, drošiem un pamatotiem. Iztrūkstošo vērtību proporcija ir zema; pretrunu līmenis ir zems vai vidējs, fiktīvu vielu lietošana atzīmēta netika, tāpat datu uzticamību apliecina intervētāji, apliecinot skolēnu nopietno un ieinteresēto attieksmi, aizpildot anketu. Vienīgais arguments, kas izraisa šaubas ir augstais nevēlēšanās līmenis atzīt narkotiku lietošanu, tomēr, kā jau minēts, šī rādītāja vērtībām var būt arī cits izskaidrojums.

(5) Daļēji šīs atšķirības izlases veidošanā ir skaidrojamas ar to, ka liela daļa 1983. gadā dzimušo skolēnu mācības bija uzsākuši 6 gadu vecumā, bet 1987. gadā dzimušie mācīties sāka 7 gadu vecumā. Tā kā atbilstoši ESPAD prasībām izlase tiek veidota no dzimšanas gada kohortas, tad 2003. gadā to jauniešu īpatsvars, kuri bija sasnieguši 15 gadu vecumu mācījās 8. vai 9. klasē. 1999. gadā šīs vecuma grupas jauniešu vairākums mācījās 9. vai 10. klasē

(6) Sedlenieks, Klāvs.
The European School
Survey Project on
Alcohol and other
Drugs Latvia – ES-
PAD'99. Aptaujas datu
analīze. Rīga, 2000

1999. gadā veiktā ESPAD pētījuma dati ir pilnībā salīdzināmi ar šī pētījuma rezultātiem, jo abi pētījumi veikti atbilstoši ESPAD metodoloģijas vadlīnijām izlases veidošanā, aptaujas instrumentārija izveidē, kā arī lauka darba veikšanā. 1999. gada pētījuma un 2003. gada pētījuma datu salīdzināmībai ir viens šķērslis – 1999. gada pētījuma izlase iekļāva 9.-10. klases skolēnus vispārizglītojošajās skolās un 1. kursa audzēkņus profesionālās izglītības iestādēs, savukārt 2003. gadā – arī vispārizglītojošo skolu 8. klases skolēni.⁵ 1999. gada ESPAD pētījuma veicēji papildus no izlases izslēguši arī tās klases, kurās mācījās maz ESPAD'99 mērķa grupas skolēnu, kas sastāda 2,7% no kopējā izlasē iekļaujamo skolēnu skaita.⁶ Šīs atšķirības tīri teorētiski var ietekmēt rezultātus.

1995. gada pētījumā iegūtos datus nevar uzskatīt par salīdzināmiem ar šī vai 1999. gada pētījuma rezultātiem, jo metodoloģiskas un ar datu vākšanu saistītas problēmas ir būtiski ietekmējušas pētījuma rezultātu reprezentativitāti.

Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība skolēnu vidū

Atbilstoši ESPAD projekta mērķiem, aptaujā iegūta informācija par to, cik bieži aptaujātie skolēni smēķējuši, lietojuši alkoholu un dažādas narkotiskās vielas dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā. Analizējot un interpretējot aptaujas rezultātus, šīs vielas parasti iedala sekojošās grupās: alkohols un tabaka, kanabiss (marihuāna un hašišs) un pārējās narkotiskās vielas.

Tālākā datu analīzē alkohola, tabakas un narkotisko vielu salīdzinājumam tiks izmantotas tādas pazīmes kā dzimums, urbanizācijas līmenis, apmācības valoda skolā, kā arī attiecības ģimenē un ģimenes materiālā stāvokļa vērtējums. Ar mērķi raksturot narkotisko vielu lietošanas biežumu un paradumus, šajā sadaļā raksturoti kopējie izplatības rādītāji salīdzinājumā ar ESPAD 1999. gada (atsevišķos gadījumos arī ar 1995. gada ESPAD pētījumu un Veselības Veicināšanas Valsts aģentūras 2001. gadā veikto Skolas vecuma bērnu veselību ietekmējošo paradumu pētījumu (HBSC) pētījuma rezultātiem.

Smēķēšanas izplatība skolēnu vidū

Aptaujas rezultāti norāda, ka trīs ceturtdaļas (78%) 16 gadus veco skolēnu vismaz reizi dzīves laikā ir smēķējuši. Divas piektdaļas skolēnu (40%) norāda, ka vismaz vienu cigareti izsmēķējuši pēdējā mēneša laikā.

Lai arī cigaretes jauniešiem vecumā līdz 18 gadiem oficiāli nav pieejamas, gandrīz trešā daļa aptaujāto skolēnu (32%) dzīves laikā smēķējuši 40 reizes un vairāk. Skolēnu sniegtās atbildes uz jautājumu par smēķēšanas biežumu pēdējo 30 dienu laikā liecina, ka pusaudžu vidū smēķēšana Latvijā ir ļoti izplatīta – nedaudz vairāk kā desmitā daļa (12%) aptaujāto skolēnu pēdējā mēneša laikā izsmēķējuši vairāk par 11 cigaretēm dienā.

(7) Pētnieku rīcībā nav pietiekami daudz informācijas, lai pārbaudītu šo novēroto izmaiņu statistisko nozīmību.

Salīdzinājumā ar 1999. gada pētījumu, smēķēšanas izplatība ir saglabājusies gandrīz nemainīgā līmenī vai nedaudz pieaugusi⁷. Nesmēķētāju proporcija ir samazinājusies no 23% līdz 22%, bet 40 un vairāk reizi smēķējušo proporcija ir pieaugusi no 30% līdz 32%, kas varētu liecināt par to, ka smēķēšanas izplatība un intensitāte ir nedaudz pieauguši. Nav mainījusies smēķēšanas izplatība skolēnu vidū pēdējā mēneša laikā – vismaz vienu reizi smēķējuši 40% skolēnu, bet no 6% līdz 12% ir pieaudzis skolēnu skaits, kas pēdējā mēneša laikā dienā izsmēķējuši 11 cigaretes un vairāk. Šādi rezultāti liek domāt par smēķēšanas intensitātes pieaugumu jauniešu vidū salīdzinājumā ar 1999. gada pētījuma rezultātiem.

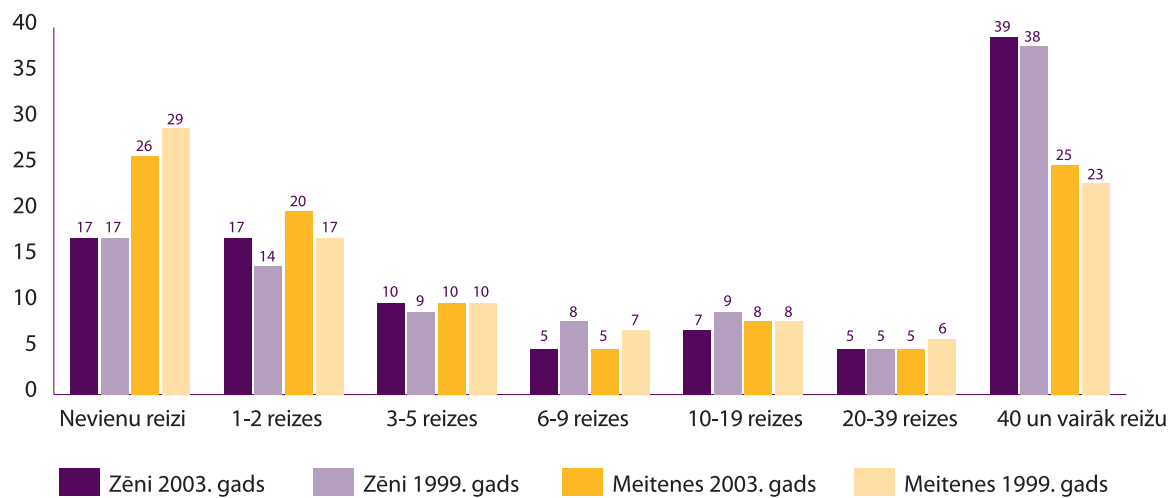
Salīdzinot smēķēšanas paradumu atšķirības starp dzimumiem, redzams, ka zēni smēķējuši biežāk nekā meitenes - dzīves laikā vismaz vienu reizi smēķējuši attiecīgi 83% zēnu un 74% meiteņu (*skat. 2. grafiku*). Zēni biežāk nekā meitenes smēķē regulāri – attiecīgi 39% zēnu un 25% meiteņu savas dzīves laikā smēķējuši 40 un vairāk reizes.

Arī pēdējo 30 dienu laikā zēni smēķējuši ievērojami vairāk nekā meitenes – pēdējā mēneša laikā vismaz vienu cigareti izsmēķējuši 46% zēnu un 36% meiteņu. Divas reizes vairāk zēnu nekā meiteņu (attiecīgi 16% zēnu un 8% meiteņu) pēdējā mēneša laikā ir izsmēķējuši 11 un vairāk cigaretes dienā. Smēķēšanas izplatība meiteņu vidū pamazām pieaug (1995. gadā vismaz reizi dzīves laikā bija smēķējušas 63% 15–16 gadus vecas meitenes, 1999. gadā vismaz reizi bija smēķējušas 71% meiteņu, bet 2003. gadā – 74% meiteņu). Tomēr 2003. gada pētījuma rezultāti liecina, ka zēni vēl joprojām smēķē intensīvāk un vairāk nekā meitenes.

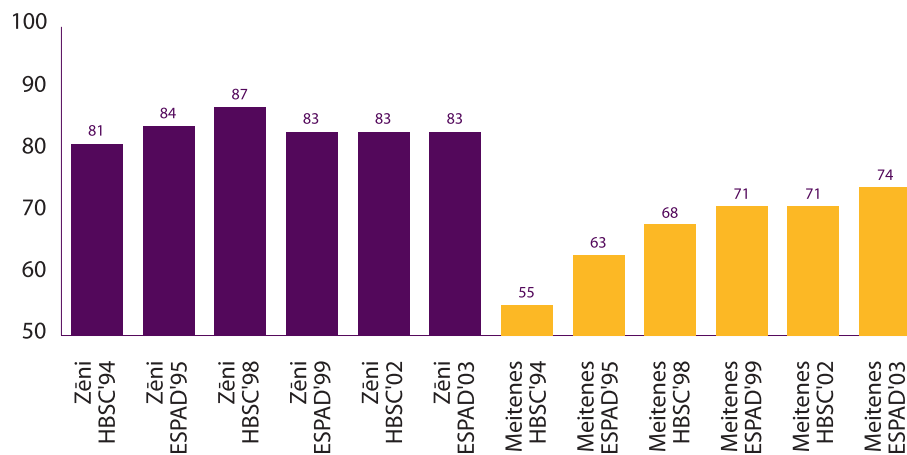
Līdzīgu tendenci, palēnām izzūdot dzimumu atšķirībām smēķēšanas izplatībā dzīves laikā novērojama arī citos pētījumos⁸. Ja smēķēt pamēģinājušo zēnu īpatsvars Latvijā praktiski nav mainījies jau kopš 1995. gada, tad ar katru gadu pieaug meiteņu īpatsvars, kuras pamēģina smēķēt (*skat. 3. grafiku*). Salīdzinot ESPAD un Latvijas skolēnu aptaujas rezultātus par smēķēšanas izplatību un regularitāti pēdējo 30 dienu laikā ar iedzīvotāju aptaujas smēķēšanas izplatības rādītājiem vecumā 29 gadiem novērojams, ka smēķēšanas dzīves laikā izplatības palielināšanos ietekmē pēdējos gados pieaugoša jauno sieviešu smēķēšana, tai pašā laikā jauno vīriešu smēķēšana ir palikusi nemainīgā līmenī (*skatīt 4. grafiku*). Sievietes joprojām smēķē mazāk

(8) Pūdule I. u.c. Latvijas skolēnu veselības paradumu pētījums 2001./2002. Veselības veicināšanas valsts aģentūra, Rīga, 2004.

2. grafiks. **Smēķēšanas biežums dzīves laikā zēnu un meiteņu vidū 1999. un 2003. gadā, % no atbildējušiem**

3. grafiks. **Smēķēt pamēģinājušo zēnu un meiteņu īpatsvars 1994. – 2003., % no atbildējušiem**

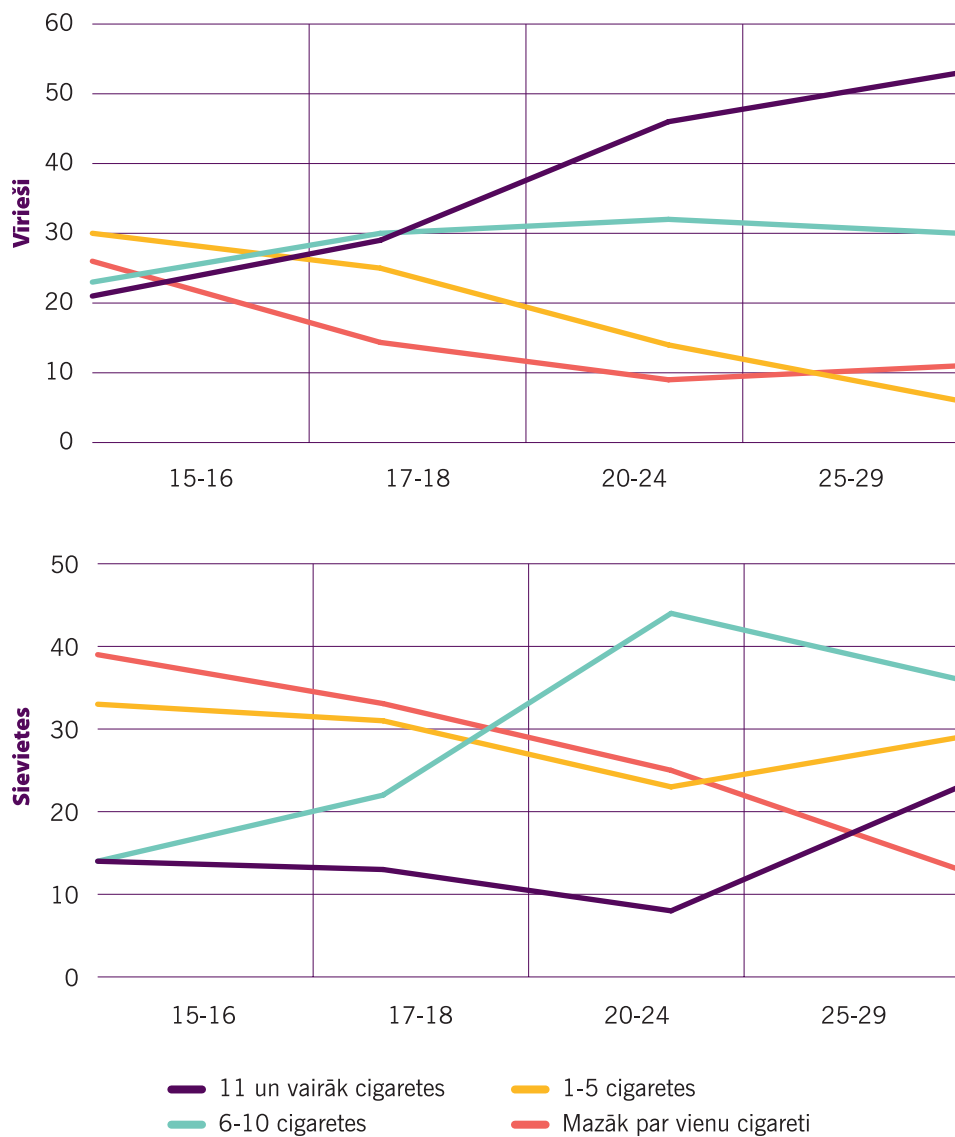

intensīvi nekā vīrieši, taču šai robežai pēdējo gadu laikā ir tendence samazināties un pie patreizējiem jauno sieviešu (vecumā līdz 30 gadiem) smēķēšanas paradumiem iespējams, ka tuvāko gadu laikā šī robeža saruks līdz minimumam.

Gandrīz trešā daļa aptaujāto skolēnu (30%) norāda, ka savu pirmo cigareti izsmēķējuši līdz 11 gadu vecumam, tomēr šī reize, visticamāk, nav uzskatāma par regulāra smēķēšanas paraduma sākumu – tikai 3% aptaujāto skolēnu norāda, ka sākuši smēķēt regulāri līdz 11 gadu vecumam. Lielākā daļa respondentu, kas smēķē regulāri, norādījuši, ka regulāri smēķēt sākuši 13-15 gadu vecumā (attiecīgi 7%-13 gadu vecumā, 9%-14 gadu vecumā un 8%-15 gadu vecumā). Pieaugot vecumam, samazinās skolēnu proporcija, kas izsmēķējuši savu pirmo cigareti, bet pieaug regulāru smēķēšanu uzsākušo īpatsvars. Pēdējā gada laikā (t.i., 15-16 gadu vecumā) savu pirmo cigareti izsmēķējuši 7% aptaujāto skolēnu, bet regulāri sākuši smēķēt 9% aptaujāto. Zēni biežāk nekā meitenes norādījuši, ka pirmo cigareti izsmēķējuši līdz 11 gadu vecumam. 13-14 gadu vecumā zēnu un meiteņu īpatsvars ir līdzīgs. Meitenes biežāk pirmo cigareti izsmēķē nedaudz vēlāk – 14-15 gadu vecumā. Ievērojamā smēķēšanas izplatība (16% zēnu un 8% meiteņu norādījuši, ka šobrīd smēķē regulāri, t.i., pēdējā mēneša laikā dienā izsmēķējuši 11 cigaretes un vairāk) skolēnu vidū jāņem vērā, vērtējot līdzšinējos pasākumus (ierobežojumus cigarešu iegādē, izglītojošos pasākumus skolās utml.).

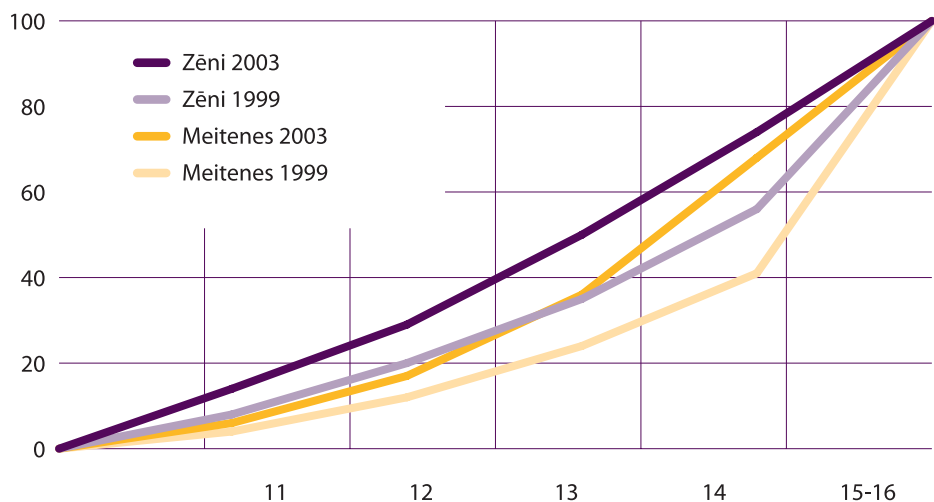
Plānojot preventīvos pasākumus, jāņem vērā, ka, lai arī lielākā daļa jauniešu savu pirmo cigareti izsmēķējuši līdz 15-16 gadu vecumam, tikai trešā daļa skolēnu (32%) dzīves laikā ir izsmēķējuši vairāk par 4 cigaretēm, līdz ar to smēķēšanas intensitāte šo 15-16 gadus veco skolēnu vidū, šķiet, nevarētu būt īpaši augsta. Tomēr regulāras smēķēšanas uzsācēju skaits pamazām pieaug 13-15 gadu vecumā, un jau ceturtdā daļa (25%) aptaujāto skolēnu norādījuši, ka pēdējā mēneša laikā katru dienu izsmēķējuši 6 cigaretes un vairāk, no tiem apmēram puse -12% - dienā izsmēķējuši 11 cigaretes un vairāk.

4. grafiks. **Dienas laikā izsmēķēto cigarešu skaits dažādās vecuma grupās, % no smēķētājiem pēdējā mēneša laikā**

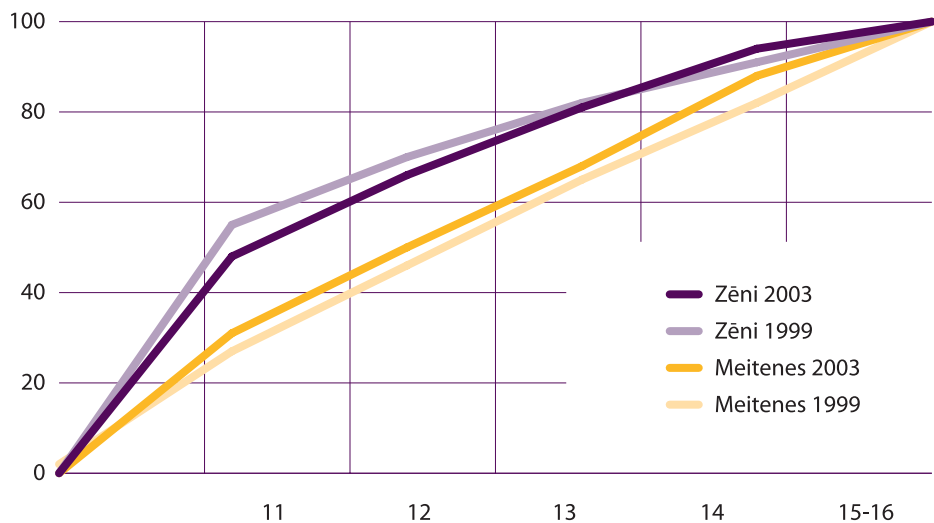

5. grafiks. **Smēķēt pamēģināšanas vecums 1999. un 2003. gadā zēnu un meiteņu vidū, kumulatīvie % no smēķēt pamēģinājušajiem**

6. grafiks. **Regulāras smēķēšanas uzsākšanas vecums 1999. un 2003. gadā zēnu un meiteņu vidū, kumulatīvie % no regulāri smēķēt uzsākušiem**

Alkohola lietošanas izplatība skolēnu vidū

Alkoholisko dzērienu lietošana Latvijā ir kļuvusi par pašsaprotamu dažādu sabiedriskās dzīves norišu daļu, tāpēc nav pārsteigums, ka gandrīz visi aptaujātie skolēni (96%) vismaz reizi mūžā ir lietojuši alkoholu. Tomēr tikai nedaudz vairāk kā ceturtdaļa (26%) skolēnu norādījuši, ka alkoholiskos dzērienus dzīves laikā lietojuši vairāk nekā 40 reizes, kas varētu liecināt par to, ka, lai arī alkohola lietošana ir zināma un sociāli pieņemama parādība, lielākā daļa 15-16 gadus veco jauniešu alkoholiskos dzērienus nelieto regulāri (*skatīt 7. grafiku*).

Alkoholu dzīves laikā biežāk lietojuši zēni – attiecīgi 30% zēnu un 23% meiteņu alkoholu lietojuši 40 un vairāk reizes. Alkoholiskos dzērienu nelietotāju īpatsvars zēnu un meiteņu vidū ir vienāds – 4% (*skatīt 8. grafiku*). Savukārt pēdējā gada laikā alkoholiskos dzērienus vismaz reizi ir lietojušas 88% meiteņu un 86% zēnu, iespējams, tāpēc, ka meitenes alkoholiskos dzērienus kopumā sāk lietot vēlāk nekā zēni. Tātad meitenes pēdējā gada laikā dzērušas biežāk, bet zēni biežāk alkoholiskos dzērienus ir lietojuši 20 reizes un vairāk – attiecīgi 19% zēnu un 15% meiteņu).

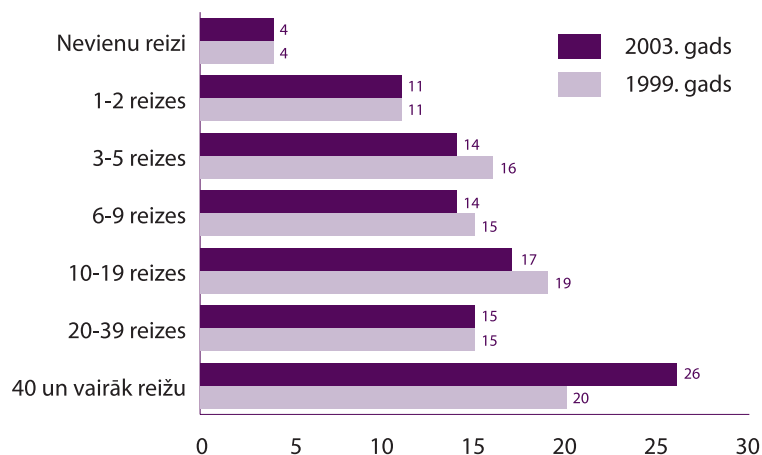
Lielākā daļa skolēnu vismaz reizi mūžā ir dzēruši alu (91%), pie tam vairāk nekā puse skolēnu (58%) vismaz vienu kausu alus izdzēruši līdz 12 gadu vecumam. Alu vispār nav dzēruši tikai 8% aptaujāto skolēnu, un tikai 7% kausu alus pirmo reizi izdzēruši 15-16 gadu vecumā.

Vīna lietošanas uzsākšanas vecums ir sadalīts daudz vienmērīgāk, tomēr lielākā daļa aptaujāto 15-16 gadus veco skolēnu savu pirmo vīna glāzi izdzēruši līdz 14 gadu vecumam (78%). Gandrīz divas trešdaļas aptaujāto skolēnu (63%) savas dzīves laikā izdzēruši vismaz vienu glāzīti kāda stiprā alkoholiskā dzēriena un, lai arī vērojama tendence, ka skolēni stipros alkoholiskos dzērienus sākuši lietot samērā nesen (14-16 gadu vecumā), tomēr nedaudz vairāk kā ceturtdaļa aptaujāto pirmo glāzīti izdzēruši līdz 13 gadu vecumam.

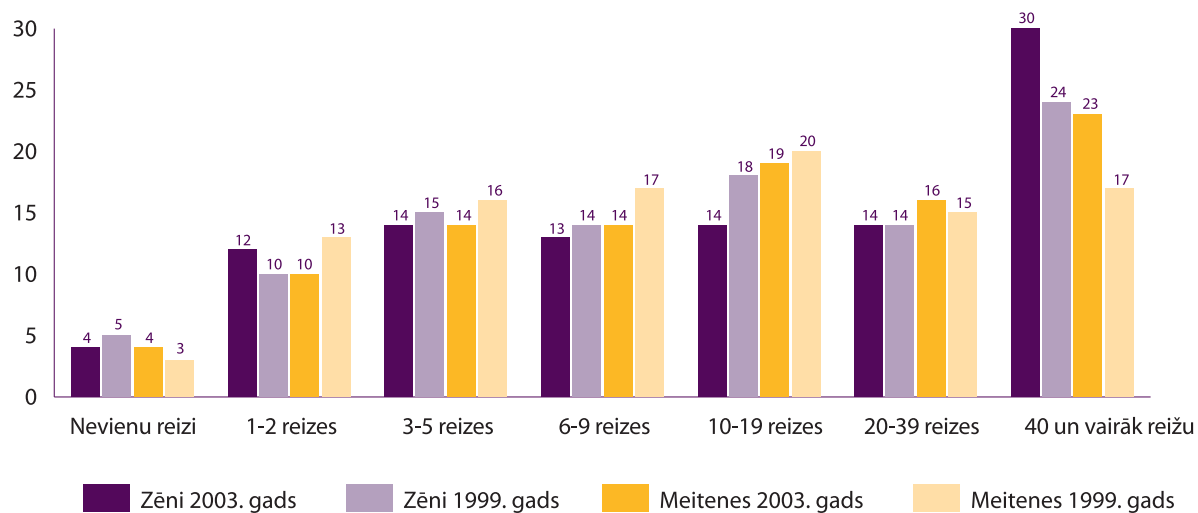
Lielākā daļa 15-16 gadus veco jauniešu (87%) atzīmējuši, ka ir lietojuši alkoholu pēdējā gada laikā, un nedaudz vairāk kā divas trešdaļas no tiem (70%), kas kaut reizi lietojuši alkoholu, atzīst, ka vismaz reizi šajā laika periodā ir bijuši piedzērušies.

7. grafiks. **Alkohola lietošana dzīves laikā 1999. un 2003. gadā, % no atbildējušiem**

8. grafiks. **Alkohola lietošana dzīves laikā 1999. un 2003. gadā zēnu un meiteņu vidū, % no atbildējušiem**

16% no visiem aptaujātajiem pēdējo 12 mēnešu laikā lietojuši alkoholu 20 reizes un vairāk. Šāda alkoholisko dzērienu lietošanas izplatība un intensitāte (lielākā daļa, kas lietojuši alkoholu pēdējā gada laikā, piedzērušies vismaz reizi) rada satraukumu un bažas par pastāvošo alkohola lietošanas ierobežojumu efektivitāti saistībā ar nepilngadīgajiem.

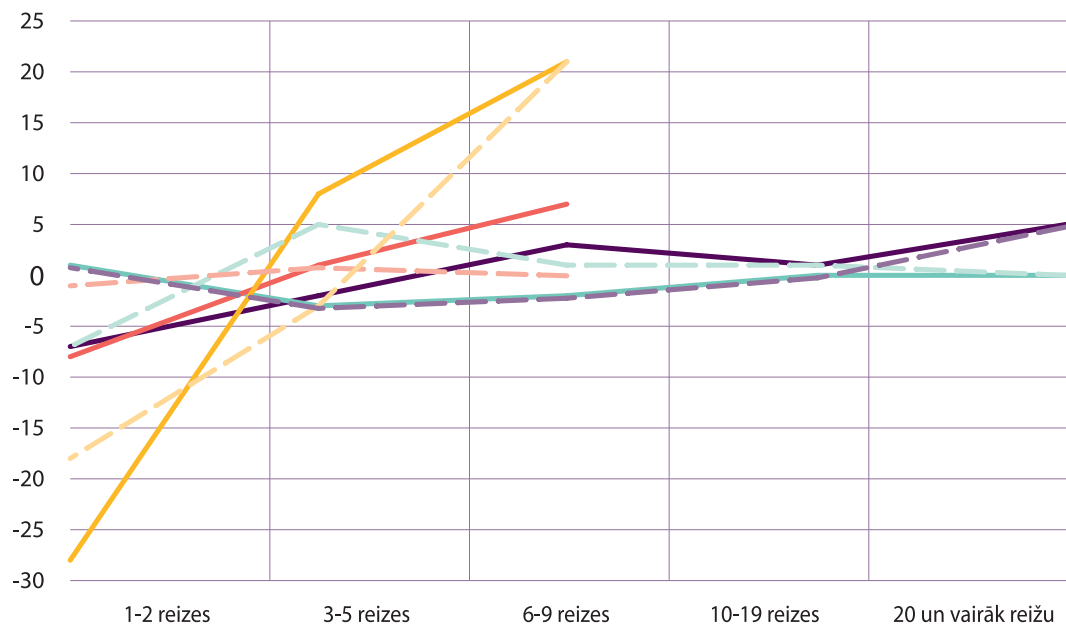
Ja salīdzina alkohola lietošanas situāciju 2003. gadā ar 1999. gada pētījuma rezultātiem, nav vērojamas izmaiņas alkoholisko dzērienu nelietotāju skaitā, kas saglabāties nemainīgs 4% līmenī, bet no 20% līdz 26% ir pieaugusi skolēnu proporcija, kas alkoholiskos dzērienus dzīves laikā lietojuši 40 reizes un vairāk, tāpat ir pieaugusi piedzeršanās gadījumu izplatība - no 70% līdz 73% pieaudzis 15-16 gadus veco skolēnu īpastvars, kas dzīves laikā vismaz reizi piedzērušies, un no 5% līdz 8% ir pieaudzis to jauniešu skaits, kuri dzīves laikā piedzērušies 40 reizes un vairāk.

Kaut arī lielākajai daļai skolēnu pirmā alkoholisko dzērienu lietošanas pieredze, visticamāk, bijusi mājās kopā ar vecākiem, pētījumā iegūtie dati par piedzeršanos norāda uz iespēju, ka liela daļa respondentu alkoholiskos dzērienus ir lietojuši arī vecākiem nezinot jo ir ļoti maz ticams, ka vecāki šādu alkohola lietošanas praksi akceptētu. Gandrīz trīs ceturtdaļas aptaujāto skolēnu (73%) norādījuši, ka vismaz reizi dzīvē ir bijuši piedzērušies, tai skaitā 8% - 40 un vairāk reizes. Vairāk nekā puse skolēnu bijuši piedzērušies pēdējā gada laikā, un 10% aptaujāto skolēnu norādījuši, ka pēdējā gada laikā bijuši piedzērušies 10 reizes un vairāk, t.i., apmēram reizi mēnesī. Pēdējā mēneša laikā piedzērušies bijuši nedaudz mazāk kā trešā daļa aptaujāto jauniešu (30%).

Salīdzinot ar 1999. gada pētījuma rezultātiem, piedzeršanās izplatība pēdējā gada laikā ir pieaugusi (attiecīgi 54% 1999. gadā un 57% 2003. gadā pēdējā gada laikā bijuši piedzērušies vismaz reizi; attiecīgi 4% un 5% - 20 reizes un vairāk), tāpat pieaugusi skolēnu proporcija, kas alkoholiskos dzērienus lietojuši 20 reizes un vairāk (attiecīgi 13% un 16%), t.i., 15-16 gadus veci jaunieši alkoholu tagad lieto vairāk un lielākos daudzumos nekā 1999. gadā, kā arī viņiem raksturīgi destruktīvāki alkohola lietošanas paradumi (*skatīt 9. grafiku*).

9. grafiks. **Destruktīvu alkohola lietošanas paradumu izplatības skolēnu vidū izmaiņas salīdzinot 1999. un 2003. gadā iegūtos rezultātus, % no atbildējušiem**

5 un vairāk dzērienu no vietas pēdējo 30 dienu laikā

— Meitenes
- - Zēni

Piedzeršanās pēdējo 30 dienu laikā

— Meitenes
- - Zēni

Piedzeršanās pēdējo 12 mēnešu laikā

— Meitenes
- - Zēni

Piedzeršanās dzīves laikā

— Meitenes
- - Zēni

Zēni bijuši piedzērušies ievērojami biežāk nekā meitenes. Attiecīgi 77% zēnu un 70% meiteņu norāda, ka dzīves laikā vismaz vienu reizi bijuši piedzērušies, un 12% zēnu un 5% meiteņu bijuši piedzērušies 40 un vairāk reizes. Arī pēdējo 12 mēnešu laikā zēni ir piedzērušies biežāk nekā meitenes – attiecīgi 59% zēnu un 54% meiteņu piedzērušies vismaz reizi, 6% un 3% – 20 reizes un vairāk.

Gandrīz divas trešdaļas aptaujāto skolēnu (61%) norāda, ka pēdējā mēneša laikā ir lietojuši kādu alkoholisku dzērienu. Tomēr tikai 5% aptaujāto pēdējo 30 dienu laikā alkoholiskos dzērienus lietojuši 10 reizes un vairāk (un tikai 2% aptaujāto skolēnu pēdējo 30 dienu laikā piedzērušies 10 reizes un vairāk) (*skatīt 10. grafiku*).

Pēdējā mēneša laikā vairāk nekā puse - 59% aptaujāto skolēnu ir dzēruši alu, 43% ir dzēruši vīnu un nedaudz vairāk kā trešā daļa, 34% aptaujāto ir dzēruši stipros alkoholiskos dzērienus.

Vairāk nekā divas piektdaļas respondentu (42%) norāda, ka vismaz reizi pēdējā mēneša laikā vienā iedzeršanas reizē izdzēruši 5 un vairāk alkohola vienības pēc kārtas, un 2.5% aptaujāto šādas iedzeršanas reizes ir bijušas 10 un vairāk, t.i. 5 un vairāk alkohola vienības vienā reizē izdzēruši katru trešo dienu (*skatīt 11. grafiku*).

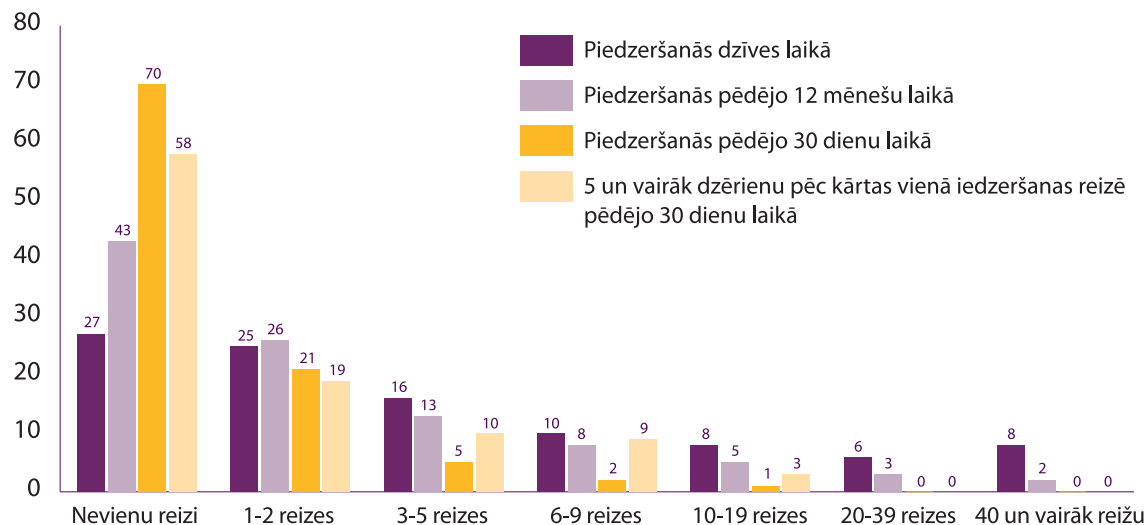
Nedaudz mazāk respondentu ir norādījuši, ka pēdējā mēneša laikā ir bijuši piedzērušies – attiecīgi 30% aptaujāto pēdējā mēneša laikā piedzērušies vismaz reizi un 2%-10 reizes un vairāk.

Ievērojamais skolēnu skaits, kas pēdējā mēneša laikā vismaz vienā iedzeršanas reizē izdzēruši 5 alkohola vienības un vairāk pēc kārtas, tajā pašā laikā norādot, ka šajā laika periodā ne reizi nav bijuši piedzērušies, liek domāt par piedzeršanās stāvokļa lielā mērā subjektīvo izpratni. Interesanti, ka šādas darbības atkārtošanos (5 un vairāk alkohola vienību izdzēršanu gandrīz katru nedēļas nogali) vairāk nekā trīs ceturtdaļas skolēnu saista ar vidēju vai lielu risku, tomēr šāds paradums ir samērā izplatīts.

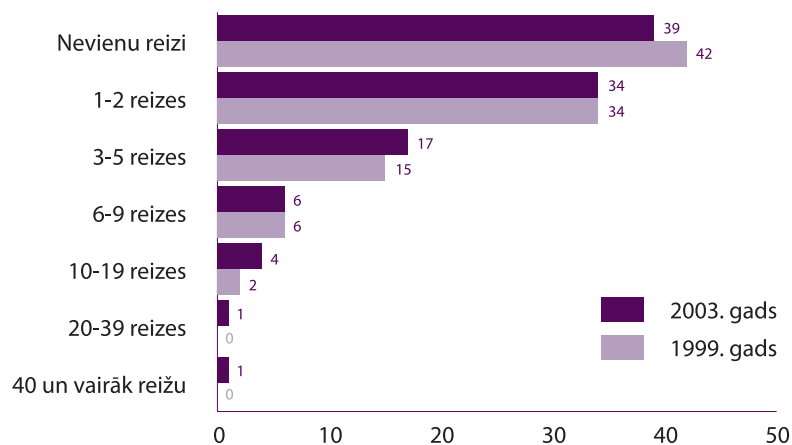
Tāpat īpatnējs ir fakts, ka ir vairāk skolēnu, kas norāda, ka pēdējā mēneša laikā 10 un vairāk reizes dzēruši alu, nekā skolēnu, kas norādījuši, ka šajā laikā 10 reizes un vairāk lietojuši jebkādu alkoholisko dzērienu. Šāds rezultāts liek domāt, ka daļa skolēnu neuzskata alu par alkoholisku dzērienu. Šāda uzskata veidošanos varētu zināmā

10. grafiks. **Destruktīvu alkohola lietošanas paradumu izplatība skolēnu vidū 2003. gadā, % no atbildējušiem**

11. grafiks. **5 un vairāk dzērienu pēc kārtas vienā iedzeršanas reizē pēdējo 30 dienu laikā 1999. un 2003. gadā, % no atbildējušiem**

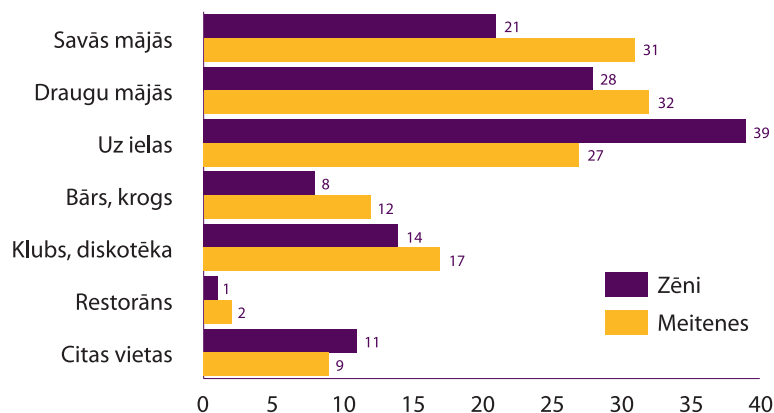

mērā skaidrot ar alkohola tirdzniecību regulējošās likumdošanas īpatnībām, jo alus ilgu laiku tika klasificēts kā “pārtikas prece” nevis kā “alkoholisks dzēriens”, tādējādi iegūstot īpašu statusu. Tomēr 1999. gada ESPAD pētījuma starptautiskajā datu kopā redzams, ka augstāks novērtētais alus patēriņa biežums salīdzinājumā ar jebkādu alkoholisko dzērienu patēriņa biežumu nav raksturīgs tikai Latvijai.

Lielākajā daļā pilsētu alkohola lietošana brīvā dabā sabiedriskās vietās ir aizliegta, tomēr 15-16 gadus veco jauniešu vidū ielas un citas vietas brīvā dabā ir vispopulārākās alkohola lietošanas vietas – 31% aptaujāto norāda, ka pēdējā iedzeršanas reizē alkoholu lietojuši šādā vietā. Attiecīgi kā otrā un trešā visbiežāk norādītā alkohola lietošanas vieta ir citu cilvēku/draugu mājas (28%) un pašu mājas (24%). Nedaudz vairāk nekā desmitā daļa (14%) aptaujāto skolēnu norādījuši, ka alkoholu lietojuši diskotēkā, 9% dzēruši bārā vai krogā, 2% aptaujāto skolēnu alkoholu lietojuši restorānā, bet 9% min vēl kādu citu vietu.

Zēni ievērojami biežāk nekā meitenes norāda, ka pēdējā alkohola lietošanas reizē ir dzēruši uz ielas vai kādā citā vietā brīvā dabā (attiecīgi 39% zēnu un 27% meiteņu), kamēr meitenes biežāk nekā zēni alkoholiskos dzērienus ir lietojušas savās mājās (attiecīgi 31% meiteņu un 21% zēnu), citu cilvēku mājās (attiecīgi 32% un 28%), diskotēkā (17% un 14%) bārā un/vai krogā (attiecīgi 11% un 8%) (skatīt 12. grafiku).

12. grafiks. **Pēdējā iedzeršanas vieta zēnu un meiteņu vidū 2003. gadā, % no atbildējušiem**

levērojamākās izmaiņas salīdzinājumā ar 1999. gadu ir alkohola lietošanas pieaugums brīvā dabā, kas ir interesanti, ņemot vērā to, ka kopš 1999. gada daudzās pašvaldībās (tostarp arī Rīgā), ir pieņemti noteikumi, kas aizliedz alkohola lietošanu uz ielas, parkos un citās sabiedriskās vietās brīvā dabā. Ļoti iespējams, ka šādi noteikumi ir izraisījuši vēlamajam rezultātam pretēju iedarbību, radot “aizliegtā augļa” efektu. Savukārt, alkohola lietošana bāros, klubos un diskotēkās salīdzinājumā ar 1999. gadu ir samazinājusies (attiecīgi no 12% līdz 9% bāros un klubos un no 20% līdz 14% diskotēkās), kas varētu liecināt par legālā alkoholisko dzērienu lietošanas un pārdošanas vecuma (18 gadi) ievērošanas un kontroles efektivitātes pieaugumu šādās vietās.

Lai arī alkoholisko dzērienu lietošana ir acīmredzami samērā izplatīta, tomēr lielākā daļa aptaujāto skolēnu norādījuši, ka nekad nav pirkusi alkoholiskos dzērienus, tātad noteikti pastāv dažādi “neformāli” alkohola iegūšanas veidi.

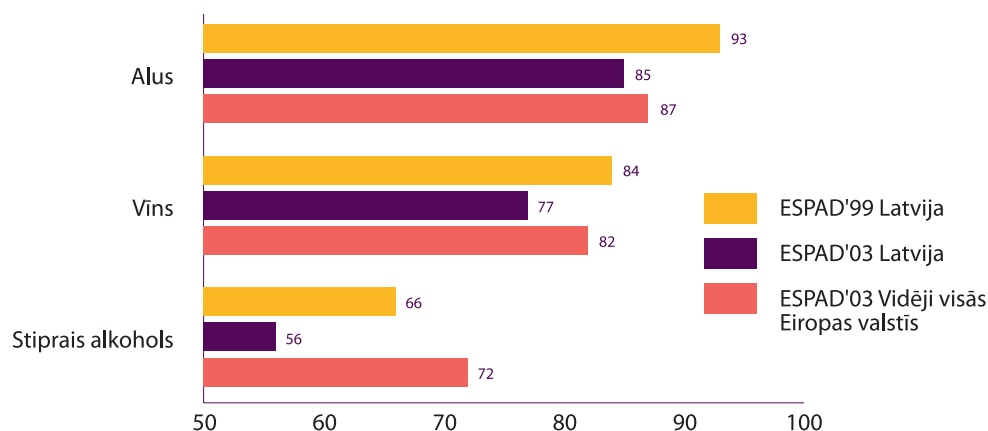
No tiem, kas paši ir iegādājušies alkoholiskos dzērienus, visbiežāk respondenti norāda, ka ir pirkusi alu. Vairāk nekā trešā daļa aptaujāto skolēnu (37%) norāda, ka vismaz reizi ir pirkusi alu, 4% aptaujāto skolēnu alu iegādājušies 10 reizes un vairāk. Tikai 15% aptaujāto skolēnu atzīmējuši, ka vismaz reizi iegādājušies vīnu, bet 1% respondentu vīnu iegādājušies 10 reizes un vairāk. Stipros alkoholiskos dzērienus skolēni iegādājušies apmēram tikpat bieži kā vīnu.

Šādi rezultāti, jo īpaši kontekstā ar alkoholisko dzērienu lietošanas izplatību, liek domāt, ka legālā alkohola iegādes vecuma stingrāka ievērošana un kontrole nav pietiekams risinājums, lai ierobežotu alkohola lietošanu nepilngadīgo vidū.

Lai arī valdības līmenī tiek veikti dažādi pasākumi ar mērķi panākt legālā alkohola un tabakas izstrādājumu pārdošanas vecuma ievērošanu, nepilngadīgie jaunieši vēl joprojām alkoholu un tabaku uzskata par sev viegli pieejamām vielām. Vairāk nekā četras piektdaļas aptaujāto skolēnu (87%) uzskata cigaretes par “ļoti viegli” vai “samērā viegli” pieejamām; 86% līdzīgi vērtē alus pieejamību, attiecīgi 77% un 56% uzskata vīnu un stipros alkoholiskos dzērienus par ļoti viegli vai samērā viegli pieejamiem. Lai arī augstais šo vielu pieejamības vērtējums skolēnu skatījumā ir satraucošs, nedaudz nomierina alkoholisko dzērienu pieejamības vērtējuma krasa samazināšanās, pieaugot alkoholiskā dzēriena stiprumam.

(9) Tehniskas kļūdas dēļ 1999. gada ESPAD atskaitē alu pieejamības novērtējums 26% līmenī neatspoguļo aptaujāto skolēnu novērtējums – pārrēķinātais „ļoti viegli” un „viegli” pieejamības novērtējums ir 93%.

13. grafiks. Alkoholisko dzērienu kā “viegli” un “ļoti viegli” pieejamu vērtējums, % no atbildējušiem

Alkoholisko dzērienu pieejamība skolēnu vērtējumā kopš 1999. gada ir samazinājusies (attiecīgi no 93% 1999. gadā līdz 85% alum⁹, no 84% 1999. gadā līdz 77% 2003. gadā vīnam, un no 66% 1999. gadā līdz 56% 2003. gadā stiprajiem alkoholiskajiem dzērieniem) (skatīt 13. grafiku).

Skolēnu priekšstatu par alkoholisko dzērienu lietošanas izraisītajiem riskiem lielā mērā raksturo to, kā veidojas jauniešu alkoholisko dzērienu lietošanas paradumi. Ietekme ir arī skolēnu pašu pieredzei, kas raksturo alkohola lietošanas sekas. Lai uzzinātu, kādi ir skolēnu priekšstatu par alkoholisko dzērienu lietošanas izraisītajiem riskiem un iespējamajām sekām, jauniešiem lūdza novērtēt dažādu seku iespējamību, kā arī to, cik lielā mērā skolēni paši alkohola lietošanas rezultātā saskārušies ar noteiktām problēmām.

Aptaujātie skolēni par ļoti iespējamām vai iespējamām alkohola lietošanas (nosacīti) pozitīvajām izpausmēm uzskata (uzskaitītas dilstošā secībā pēc iespējamības vērtējuma):

- iespēju labi pavadīt laiku (74%),
- atslābināties (66%),
- iespēju kļūt atvērtākam, draudzīgākam (54%),
- aizmirst savas problēmas (50%),
- laimes sajūtu (39%).

Vairāk nekā puse aptaujāto jauniešu uzskata par ļoti iespējamu, ka alkohola lietošanas rezultātā uzlabosies laika pavadīšanas iespējas, atrisināsies saskarsmes problēmas. Šāds vērtējums apliecina to, ka alkohola lietošana sabiedrībā kopumā un arī jauniešu vidū tiek uzskatīta par pieņemamu brīvā laika pavadīšanas veidu. Puse aptaujāto uzskata, ka šādi ir iespējams aizmirst savas problēmas un nedaudz vairāk kā trešā daļa jauniešu norāda, ka alkohola lietošana sniedz laimes sajūtu, kas norāda uz alkohola lietošanas relaksējošajām īpašībām skolēnu uztverē.

Negatīvās iespējamās sekas alkohola lietošanas gadījumā respondentu vērtējumā sarindoja sekojoši:

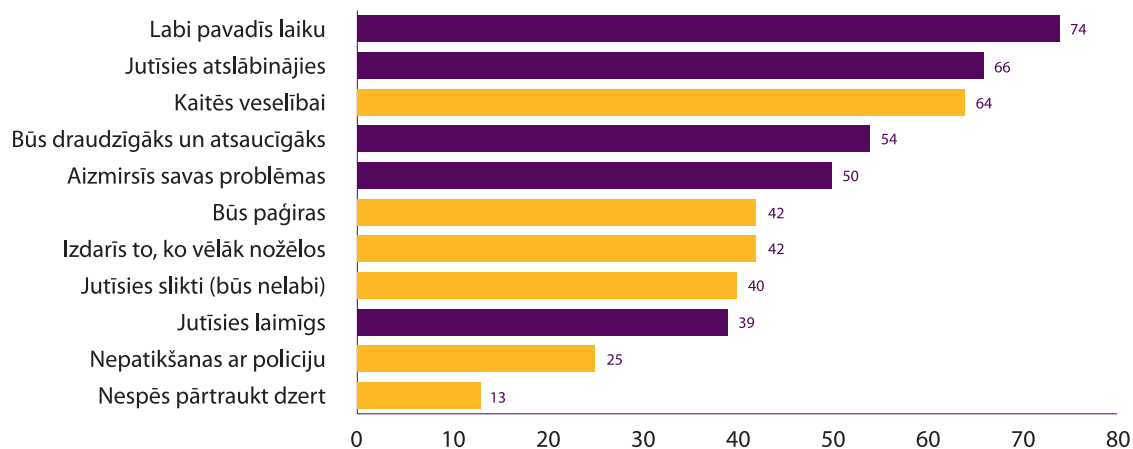
- kaitējums veselībai (64%),
- tiks izdarīts kas tāds, kas vēlāk būs jānožēlo (42%),
- paģiras (42%),
- slikta pašsajūta (40%),
- problēmas ar policiju (25%),
- nespēja pārtraukt alkohola lietošanu (13%).

Gandrīz divas trešdaļas aptaujāto skolēnu uzskata par iespējamu, ka alkohola lietošana var nodarīt kaitējumu veselībai, apmēram divas piektdaļas par iespējamu vērtē paģiras, slikto pašsajūtu un iespēju izdarīt kaut ko tādu, kas vēlāk jānožēlo. Tikai ceturtdaļa aptaujāto pieļauj iespējau, ka alkohola lietošanas rezultātā varētu rasties problēmas ar policiju un nedaudz vairāk kā desmitā daļa – ka varētu rasties problēmas pārtraukt alkohola lietošanu (*skatīt 14. grafiku*).

Minēto problēmu iespējamības vērtējumā nav vērojamas nozīmīgas atšķirības starp dzimumiem, tomēr ir pieminēšanas vērti izņēmumi:

- meitenes daudz biežāk nekā zēni uzskata, ka alkohola lietošana varētu izraisīt rīcību, ko pēc tam nāktos nožēlot (45% meiteņu, 39% zēnu),
- zēni nedaudz biežāk uzskata, ka viņiem varētu būt problēmas pārtraukt dzeršanu (attiecīgi 14% un 12%) un ka varētu rasties problēmas ar policiju (attiecīgi 30% un 21%);
- zēni arī nedaudz biežāk uzskata, ka pēc alkohola lietošanas viņiem varētu būt paģiras (attiecīgi 43% zēnu un 41% meiteņu).

14. grafiks. **Alkohola lietošanas seku kā “ļoti iespējamu” un “iespējamu” vērtējums, % no atbildējušiem**

(10) izņemot
„slikti jutīgos”

Raksturojot personisko pieredzi, kas visciešākajā veidā ir saistīta ($p < 0,01$)¹⁰ ar iespējamību, ka iedzerot alkoholu varētu atgadīties kāda no iepriekš aprakstītajām problēmām, aptuveni trešā daļa aptaujāto skolēnu (31%) norāda, ka alkohola lietošanas ietekmē ir piedzīvojuši vismaz vienu no sekojošām problēmām:

- nedaudz vairāk kā piektā daļa aptaujāto skolēnu piedzīvojuši attiecību problēmas (22%) un individuālas problēmas (21%),
- nedaudz vairāk kā desmitā daļa aptaujāto (12%) saskārušies ar krimināla rakstura problēmām,
- 6% aptaujāto skolēnu bijusi problemātiska seksuālā pieredze.

Atsevišķi visbiežāk minētās problēmas, ar ko alkohola lietošanas rezultātā sastapušies aptaujātie skolēni, ir bojājumi personiskajām lietām vai apģērbam (15%), kam seko strīdi un nesaskaņas (14%), kā arī problēmas attiecībās ar vecākiem (12%).

Visretāk aptaujātie skolēni alkoholisko dzērienu lietošanas rezultātā saskārušies ar tādām problēmām kā nokļūšana slimnīcā vai pirmās palīdzības nodaļā (1%), apzagšana vai aplaupīšana, problēmas attiecībās ar skolotājiem, kā arī sekss bez izsargāšanās līdzekļiem (katru problēmu minējuši 3% aptaujāto skolēnu).

Kopumā zēni un meitenes vienlīdz lielā vai mazā mērā ir piedzīvojuši iepriekšminētās problēmas, bet: meitenes mazāk saskārušās ar sekojošām problēmām:

- kaitiņu/plūkšanos (minējuši attiecīgi 12% zēnu un 5% meiteņu)
- problēmas ar policiju (minējuši attiecīgi 6% zēnu un 3% meiteņu),
- problēmas attiecībās ar skolotājiem (minējuši attiecīgi 4% zēnu un 2% meiteņu),
- strīdus/nesaskaņas (minējuši 4% zēnu un 2% meiteņu),
- seksu bez izsargāšanās līdzekļiem (minējuši 4% zēnu un 3% meiteņu).

Iespējams, ka šīs atšķirības saistītas ar to, ka meiteņu patērētais alkohola daudzums un reibuma pakāpe vidēji ir bijusi mazāka.

Nav vērojamas gandrīz nekādas izmaiņas aptaujāto skolēnu piedzīvoto problēmu biežumā, salīdzinājumā ar 1999. gada pētījuma rezultātiem; tomēr ir pieaudzis strīdu/ nesaskaņu minēšanas biežums (no 8% 1999. gadā līdz 14% 2003. gadā), bet retāk minētas problēmas attiecībās ar skolotājiem (no 6% līdz 3%). Tomēr šobrīd šīm izmaiņām grūti sniegt atbilstošu skaidrojumu.

Skolēnu priekšstatus par alkoholisko dzērienu lietošanas sociālo akceptējamību noteikti veido arī viedoklis par iespējamām lietošanas sekām ilgākā laika periodā. Kopumā rodas iespaids, ka lielākā daļa aptaujāto skolēnu apzinās alkohola lietošanas iespējamās sekas. Raksturojot dažādu problēmu veidu (satiksmes negadījumi, vardarbība, ģimenes problēmas, veselības problēmas, problēmas attiecībās, finansiālas problēmas) saistību ar alkoholisko dzērienu lietošanu kā cēloni, tikai vidēji 5% jauniešu uzskata, ka pamatīga alkoholisko dzērienu lietošana nekādā mērā neizraisa šādas problēmas. Tomēr ne vairāk kā trešdaļa aptaujāto skolēnu uzskata, ka alkohola lietošana par šādu problēmu cēloni var tikt uzskatīta lielā mērā.

Katrai problēmu grupai tika aprēķināts vidējais iespējamības vērtējums, kas vienāds ar attiecīgā riska vērtējuma mainīgā vidējo vērtību (attiecīgi "5" apzīmē vērtējumu "jā, lielā mērā" un "1" apzīmē vērtējumu "nē, nemaz", tātad augstāka indeksa vērtība atbilst zemākam riska vērtējumam). Pēc indeksa vērtības problēmas vērtētas sekojoši (sākot ar problēmu ar vislielāko iespējamību):

- satiksmes negadījumi (vidējā vērtība 4.11, vidējā standartnovirze 0.86),
- veselības problēmas (3.94; 0.97),
- citi nelaimes gadījumi (3.92; 0.89),
- ģimenes problēmas (3.80; 0.99),
- finansiālas problēmas (3.77; 1.10),
- attiecību problēmas (3.60; 1.04)
- un, visbeidzot, vardarbība (3.59; 1.06).

Samērā augstais satiksmes negadījumu novietojums šajā sarakstā visticamāk, saistīts ar to, ka transporta līdzekļu vadīšana dzērumā un tās traģiskās sekas Latvijā pēdējā

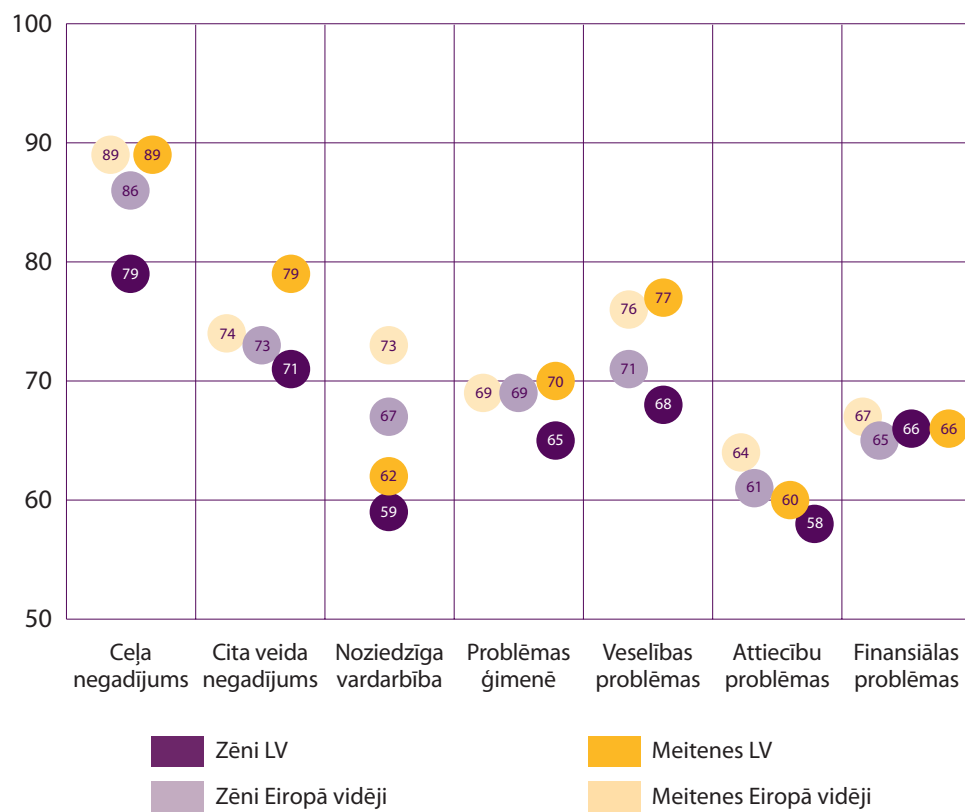
laikā ir plaši atspoguļotas dažādos masu mēdijos. Alkohola lietošanas un veselības problēmu saistības augstais vērtējums saistīts ar veselības mācības priekšmetu skolās, kur liela uzmanība tiek pievērsta alkohola lietošanas izraisītajām veselības problēmām.

Tādas parādības kā attiecību problēmas un vardarbība netiek tik daudz aplūkotas dažādās diskusijās saistībā alkohola lietošanas izraisītajiem riskiem, līdz ar to skolēni tos mazāk apzinās. No otras puses, apmēram desmitā daļa skolēnu norādījuši, ka ir alkohola lietošanas rezultātā saskārušies ar attiecību problēmām, kā arī kautiņu/plūkšanos, bet iespējams, ka par šīm problēmām netiek runāts un tās netiek uztvertas kā vispārīgi saistītas ar alkohola lietošanu (t.i., tā notiek, kad cilvēks ir iedzēris, bet tās nav tiešas alkohola lietošanas sekas).

Zēniem un meitenēm priekšstatī par alkohola lietošanas izraisītajiem riskiem atšķiras. Meitenes kopumā ar alkohola lietošanu saistītos riskus uztver daudz nopietnāk nekā zēni. Zēni, savukārt, biežāk nekā meitenes uzskata, ka alkohola lietošana nekādā mērā nav uzskatāma par cēloni šīm problēmām. Zēni arī retāk atzīmējuši, ka alkohola lietošana var lielā mērā izraisīt vardarbīgu rīcību.

Līdzīga situācija, vērtējot skolēnu priekšstatus par stipra alkohola reibuma pakāpes izraisītajiem riskiem atkarībā no dzimuma, ir novērojama arī citās ESPAD dalībvalstīs, tomēr kopumā Latvijas skolēni ir „neapzinīgāki” salīdzinājumā ar citu valstu vienaudžiem. Šis fenomens vairāk ir novērojams zēnu nekā meiteņu vidū. 15. grafikā atainots Latvijā aptaujāto zēnu un meiteņu atbilžu salīdzinājums ar vidējiem Eiropas valstu skolēnu vērtējumu.

15.. grafiks. **Piedzeršanās izraisītā riska vērtējums**

Narkotisko vielu lietošanas izplatība skolēnu vidū

Narkotisko vielu lietošana aptaujāto skolēnu vidū ir daudz mazāk izplatīta nekā alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu patēriņš. Mazāk nekā piektā daļa aptaujāto skolēnu (17%) norāda, ka dzīves laikā ir lietojuši kādu no aizliegtajām narkotiskajām vielām. No tiem lielākā daļa ir lietojuši marihuānu vai hašišu (kanabiss), un tikai 5% atzīmējuši, ka dzīves laikā ir lietojuši arī kādu citu narkotisku vielu.

Kanabiss ir visizplatītākā narkotiskā viela skolēnu vidū – 16% respondentu lietojuši dzīves laikā vismaz reizi lietojuši marihuānu vai hašišu. Nākamās vielas pēc lietošanas izplatības ir

- inhalanti (dzīves laikā lietojuši 7%),
- ekstazī (dzīves laikā lietojuši 3%),
- trankvilizatori un sedatīvi bez ārsta receptes (dzīves laikā lietojuši 3%)
- un amfetamīni (dzīves laikā lietojuši 2%).

Zēni biežāk nekā meitenes ir smēķējuši kanabiss – attiecīgi 20% zēnu un 12% meiteņu dzīves laikā lietojuši marihuānu vai hašišu. Citu narkotisko vielu – amfetamīnu, ekstazī un inhalantu lietošanas izplatībā jauniešu vidū dzīves laikā nav vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības starp dzimumiem. Trankvilizatori un sedatīvi ir vienīgās narkotiskās vielas, kuru lietošanas izplatība ir lielāka meiteņu nevis zēnu vidū (attiecīgi 4% un 2%).

Narkotisko vielu lietošanas izplatība 2003. gada pētījumā iegūtajos rezultātos ir zemāka nekā 1999. gada pētījumā iekļautajām narkotiskajām vielām. Tomēr šāds novērojums vairāku iemeslu dēļ nav uzskatāms par pietiekamu pamatu secinājumam, ka situācija narkotisko vielu izplatības jomā pusaudžu vidū Latvijā kopš 1999. gada būtu ievērojami uzlabojusies:

- Pirmkārt, pētnieku rīcībā nav pietiekami daudz datu, lai pārbaudītu, cik statistiski nozīmīgas ir šīs izmaiņas.
- Otrkārt, ja šīs arī atšķirības būtu statistiski nozīmīgas, tās varētu būt radušās izlases veidošanas īpatnību dēļ, jo 1999. gada pētījumā netika iekļauti 8. klašu skolēni.
- Treškārt, ir zināms iemesls uzskatīt, jo īpaši saistībā ar amfetamīniem un ekstazī, ka narkotisko vielu lietošanas izplatība 1999. gada aptaujā iegūtajos rezultātos tika novērtēta kā pārāk augsta, kas gan vairāk skaidrojams ar statistisku nejaušību nevis ar kļūdām pētījuma veikšanā un organizācijā.
- Ceturtkārt, narkotiku lietošanas izplatību kopumā 1999. gadā ietekmē īpaši augstais nekonsekvento atbildžu skaits par heroīnu. Tādējādi, salīdzināmībai ar ESPAD'03 rezultātiem, turpmāk tiks lietots pārrēķinātais heroīna un līdz ar to arī jebkuru nelegālo narkotiku izplatības rādītājs.

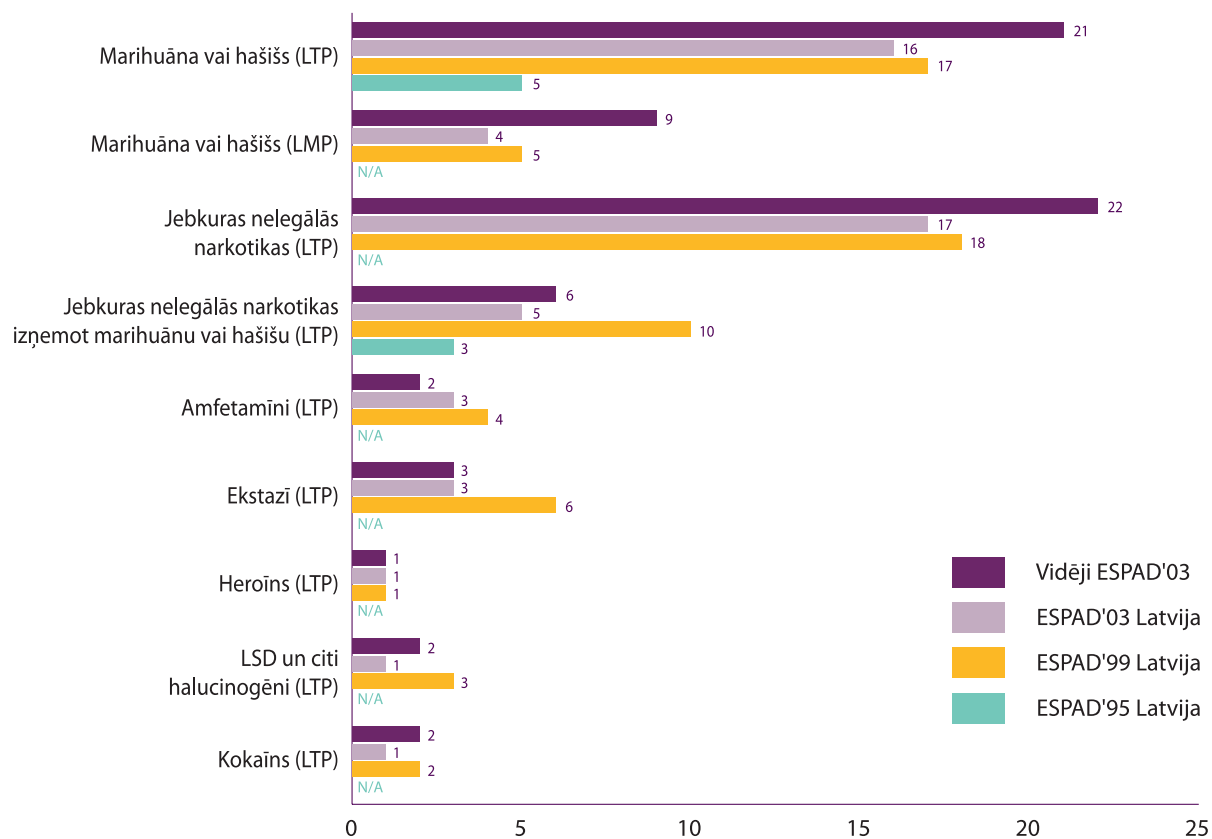
Salīdzinājumā ar 1999. gada pētījumu narkotisko vielu lietošanas izplatība dzīves laikā kopumā 16 gadus veco skolēnu vidū ir samazinājusies no 18% līdz 17%, bet kanabisa lietošanas izplatība respondentu dzīves laikā ir samazinājusies no 17% līdz 16%. Citu narkotisko vielu (izņemot kanabisu) lietošanas izplatība samazinājusies no 10% līdz 5%. Narkotiskās vielas, kuru lietošanas izplatība mainījusies visstraujāk, ir ekstazī (no 6% līdz 3%) un amfetamīni (no 4% līdz 2%) (*skatīt 16. grafiku*).

Trankvilizatoru un sedatīvu lietošanas izplatība bez ārsta norādījuma ir palikusi nemainīga – 3% līmenī, tomēr vairāk nekā desmitajai daļai respondentu (13%) kādā dzīves posmā ārsts ir izrakstījis trankvilizatorus vai sedatīvus. 1% respondentu šīs vielas ir lietojuši ilgāk nekā trīs nedēļas. Meitenēm trankvilizatori un sedatīvi ir izrakstīti ievērojami biežāk nekā zēniem; attiecīgi 17% meiteņu un 10% zēnu dzīves laikā lietojuši trankvilizatorus vai sedatīvus pēc ārsta norādījuma.

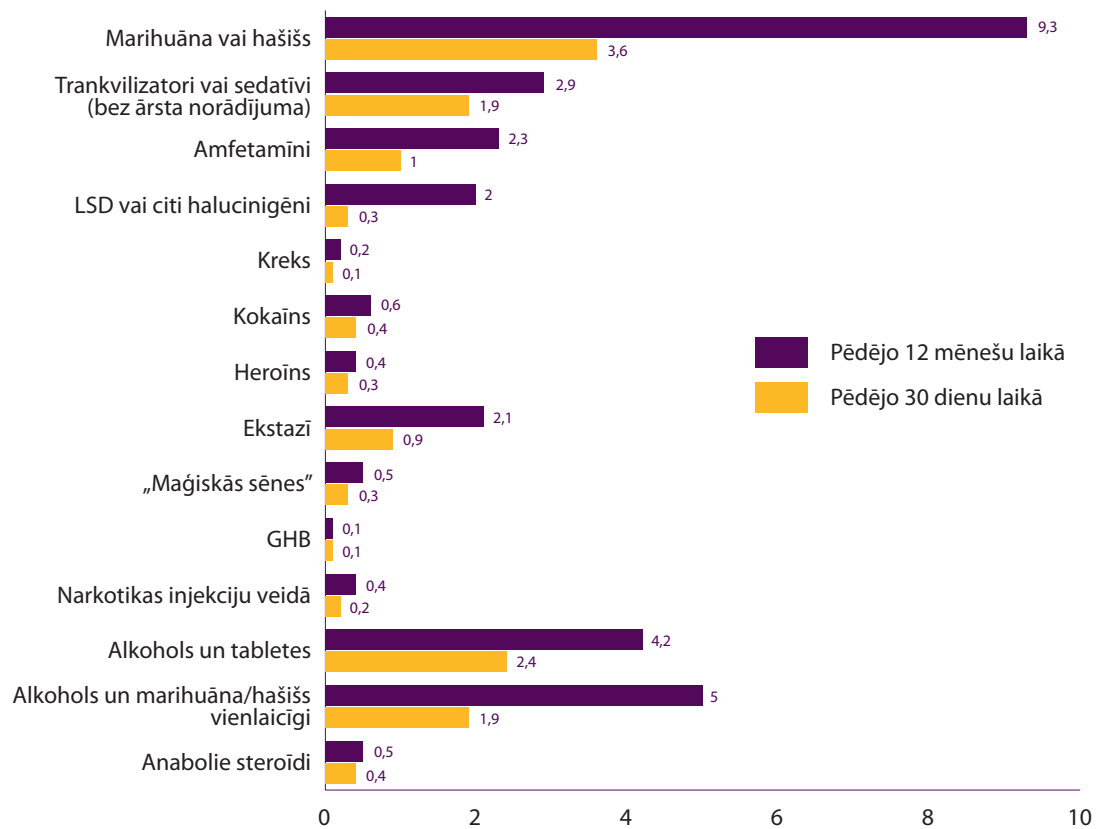
Kopumā situācija narkotisko vielu lietošanas jomā pēdējā gada laikā (15-16 gadus vecu skolēnu vidū) ir līdzīga narkotisko vielu lietošanas izplatības raksturojumam respondentu dzīves laikā (*skatīt 17. grafiku*). Nedaudz mazāk kā desmitā daļa respondentu (9%) norādījuši, ka pēdējo 12 mēnešu laikā lietojuši marihuānu vai hašišu; 1.5% to lietojuši biežāk nekā 10 reizes. Šie rezultāti ir nedaudz zemāki nekā 1999. gada pētījumā iegūtie dati, kad pēdējā gada laikā marihuānu vai hašišu vismaz

16. grafiks. **Narkotisko vielu izplatības rādītāji 1995., 1999. un 2003. gada pētījumos, % no atbildējušiem**

17. grafiks. **Narkotisko vielu izplatības rādītāji pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā 2003. gadā, % no atbildējušiem**

reizi bija lietojuši attiecīgi 11% un biežāk nekā 10 reizes - 2% aptaujāto skolēnu. Zēni kanabisu ir smēķējuši biežāk nekā meitenes (atbilstoši 12% zēnu un 7% meiteņu).

Inhalantus ar mērķi apreibināties pēdējo 12 mēnešu laikā ir lietojuši 2% respondentu, un šī proporcija nav mainījies salīdzinājumā ar 1999. gadu. Inhalantu lietošanā nav vērojamas nozīmīgas atšķirības starp dzimumiem.

No citām narkotiskajām vielām visbiežāk pēdējo 12 mēnešu laikā lietoti trankvilizatori (bez ārsta receptes), amfetamīni un ekstazī. Pēdējo divu vielu lietošanas izplatībā nav vērojamas nozīmīgas atšķirības starp dzimumiem, bet trankvilizatorus meitenes ir lietojušas ievērojami biežāk nekā zēni.

Marihuānu vai hašišu pēdējā mēneša laikā lietojuši 4% aptaujāto skolēnu. Mazāk kā viens procents aptaujāto skolēnu kanabisu lietojuši 6 un vairāk reizes pēdējā mēneša laikā. Zēni marihuānu vai hašišu ir lietojuši biežāk nekā meitenes (attiecīgi 5% un 2% vispār lietojuši pēdējo 30 dienu laikā; 1.0% un attiecīgi 0.6% šajā laika posmā lietojuši 6 reizes un vairāk). Salīdzinājumā ar 1999. gada pētījuma rezultātiem, vērojama neliela kanabisa lietošanas izplatības samazināšanās pētījuma norises laikā; 1999. gadā pēdējās 30 dienās pirms aptaujas dienas marihuānu vai hašišu lietojuši 5% aptaujāto, bet 2003. gada pētījumā – 4%.

Citu narkotisko vielu lietošanas izplatība pēdējo 30 dienu laikā ir samērā neliela – nevienas citas narkotiskās vielas lietošanas izplatība nepārsniedz 2% robežu, līdz ar to nav iespējams salīdzināt šo vielu lietošanas izplatību dažādās skolēnu grupās un dažādos laika periodos. Tomēr šķiet, ka, raksturojot šo narkotisko vielu lietošanas izplatību pēdējā mēneša laikā, ir spēkā tās pašas tendences, kas raksturo šo vielu lietošanas izplatību pēdējā gada laikā un dzīves laikā kopumā. Trankvilizatori, amfetamīni un ekstazī ir visizplatītākās narkotiskās vielas pēc marihuānas un hašiša, bet visu vielu lietošanas izplatība, salīdzinot ar 1999. gada pētījuma datiem, ir nedaudz samazinājusies.

Trankvilizatoru un sedatīvu lietošana arī pēdējo 30 dienu laikā ir vairāk izplatīta meiteņu nekā zēnu vidū, bet amfetamīnu un ekstazī lietošanas izplatībā pēdējo 30 dienu laikā nav vērojamas nozīmīgas atšķirības starp dzimumiem.

Narkotiskās vielas pēc to atpazīstamības skolēnu vidū var iedalīt četrās lielās kategorijās (*skatīt 18. grafiku*):

- pirmo kategoriju veido trīs narkotiskās vielas, par kurām ir dzirdējuši gandrīz visi skolēni - kanabiss (93%), heroīns (93%) un kokaīns (93%);
- otrā vielu grupa ietver ekstazī (78%) un amfetamīnus (71%), ko atpazīst vidēji trīs ceturtdaļas aptaujāto skolēnu;
- trešajā kategorijā ietilpstošās narkotiskās vielas atpazīst vidēji viena puse skolēnu, un tās ir LSD (55%), trankvilizatori/sedatīvi(54%) un halucinogēnās ("maģiskās") sēnes (47%);
- visbeidzot, ceturtā kategorija aptver skolēnu vidū vismazāk zināmās narkotiskās vielas: metadonu (28%), kreku (28%) un GHB (9%).

Meitenes pārsvarā ir vairāk informētas par narkotiskajām vielām nekā zēni, un šīs atšķirības kopumā ir statistiski nozīmīgas. Tomēr ir arī daži izņēmumi, piemēram, LSD un metadonu vienlīdz labi atpazīst abu dzimumu pārstāvji, bet zēni ievērojami biežāk nekā meitenes atpazīst kreku (attiecīgi 33% un 23%). Viens no iespējamajiem izskaidrojumiem kreka lielākai atpazīstamībai zēnu vidū varētu būt zēnu lielāka interese par spriedzes un piedzīvojumu filmām, kurās šī viela nereti pieminēta. Kā vēl viens skaidrojums viszemāk zināmo narkotisko vielu rādījumiem ir šo vielu mazā izplatība valstī.

Salīdzinājumā ar 1999. gada pētījuma rezultātiem, narkotisko vielu atpazīstamības līmenis ir pieaudzis. Ievērojamākais atpazīstamības pieaugums vērojams

- ekstazī (attiecīgi 62% 1999. gadā un 78% 2003. gadā),
- amfetamīniem (attiecīgi 44% un 77%),
- trankvilizatoriem un sedatīviem (attiecīgi 33% un 54%)
- metadonam (attiecīgi 17% un 28%).

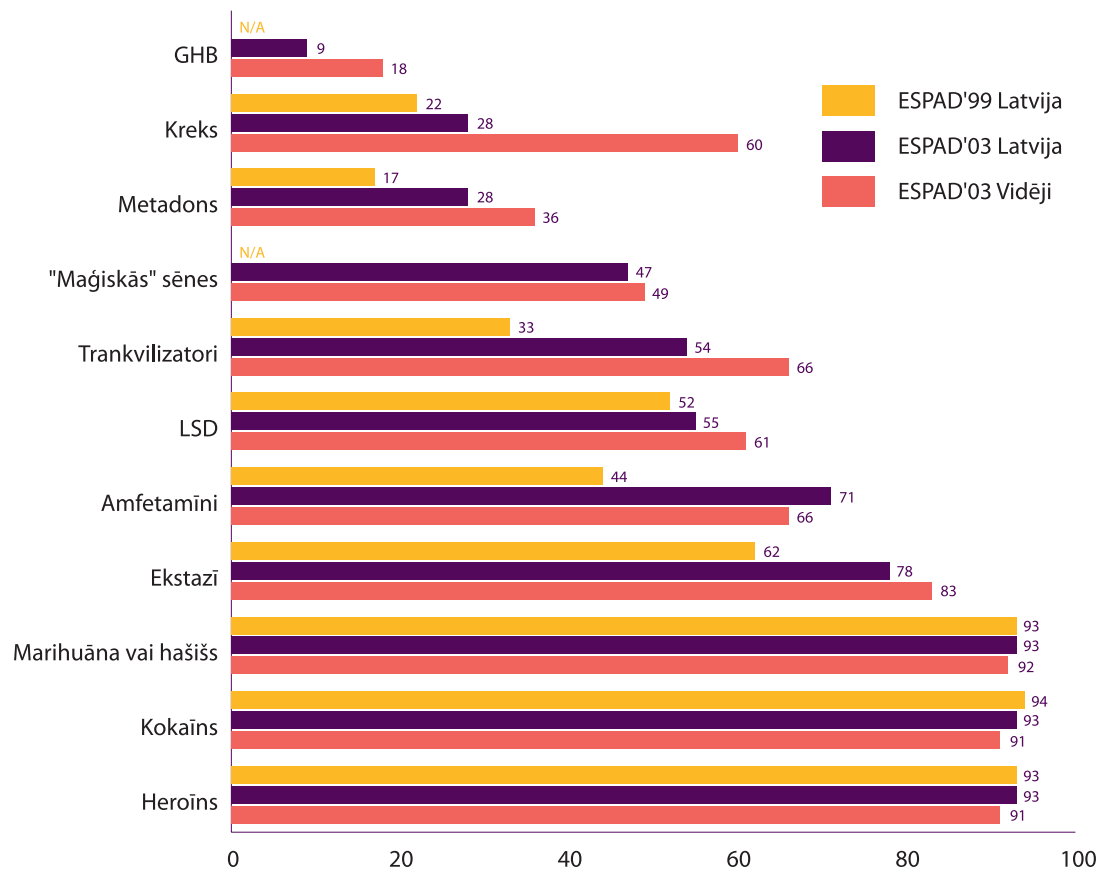
Vidējais atpazīstamības līmenis abos pētījumos iekļautajām narkotiskajām vielām (gan 1999. gada pētījumā, gan 2003. gada pētījumā, t.i., visām, izņemot GHB, kas iekļauta tikai 2003. gada pētījumā) ir pieaudzis no 59% līdz 64%. Tā kā šo narko-

tisko vielu lietošanas izplatības līmenis kopš 1999. gada faktiski izrāda tendenci samazināties, tad zināšanu pieaugums par šīm narkotiskajām vielām drīzāk uzskatāms par izglītojošo un informācijas kampaņu nevis personiskās pieredzes rezultātu, tāpēc šī tendence vērtējama pozitīvi.

Visu nelegālo vielu atpazīstamībai ir novērojamas būtiskas atšķirības ($p < 0.001$ vai $p < 0.01$) atkarībā no skolēnu dzīves vietas (urbanizācijas pakāpes) – skolēni Rīgā, kā arī lielajās pilsētās un rajonu centros ir visinformētākie, savukārt mazpilsētās un laukos informētības samazinās dramatiski. No pētījumā iegūtajiem datiem nav iespējams konstatēt vai šis fakts ir saistāms ar atšķirībām izglītošanas jomā par narkotikām skolās vai arī ar plašākas informācijas pieejamību vairāk urbanizētās vietās.

18. grafiks. Narkotisko vielu atpazīstamības rādītāji 1995., 1999. un 2003. gada pētījumos

Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un skolēnu sociālā vide

Pirmā lietotā narkotiskā viela

Visbiežāk aptaujātie skolēni norāda, ka pirmā lietotā narkotiskā viela ir bijusi marihuāna vai hašišs - kanabiss pirmajā narkotisko vielu lietošanas reizē lietojuši 13% aptaujāto skolēnu jeb 72% no tiem, kas ir lietojuši narkotiskās vielas to nosauc kā pirmo lietoto narkotisko vielu.

Otrā visbiežāk minētā narkotiskā viela ir trankvilizatori un sedatīvi, ko minējuši tikai 1% respondentu jeb 7% no tiem, kas ir lietojuši narkotiskās vielas. Pārējās vielas minējuši mazāk nekā 1% aptaujāto skolēnu.

Narkotikas iegūšanas veids

Lielākā daļa respondentu, kas lietojuši narkotiskās vielas, pirmajā lietošanas reizē lietoto narkotisko vielu ieguvuši no draugiem. Nedaudz vairāk kā trešā daļa aptaujāto skolēnu (36%) pirmajā reizē šo vielu lietojuši draugu grupā, gandrīz ceturtdaļa skolēnu (24%) norāda, ka šo vielu iedevis vecāks draugs vai draudzene, 12% respondentu pirmajā reizē narkotisko vielu ieguvuši no sava vecuma vai jaunāka drauga/draudzenes. 6% skolēnu šo vielu nopirkuši no drauga vai draudzenes.

Pārējos pirmās lietotās narkotiskās vielas iegūšanas veidus minējuši mazāk nekā 5% aptaujāto skolēnu, kas ir lietojuši narkotiskās vielas. Būtiski, ka lielākā daļa aptaujāto skolēnu norādījuši, ka viela pirmajā reizē lietota draugu grupā vai arī iegūta no draugiem, kas norāda uz relatīvi drošu, uzticamu un pazīstamu sociālo vidi, ko

veido draugi, labi paziņas jeb tieši otrādi, ka skolēnu draugu un paziņu vidū ir salīdzinoši daudz narkotiku izplatītāju, kuriem jaunieši uzticas un uzskata par saviem draugiem.

Salīdzinājumā ar 1999. gada rezultātiem īpaši nav mainījies narkotikas iegūšanas veids, taču būtu vērts pieminēt, ka 2003. gadā skolēni biežāk norādījuši, ka ieguvuši narkotisko vielu no brāļa vai māsas un ieguvuši citā veidā, savukārt 1999. gadā – ieguvuši bez maksas vai nopirkuši no cita cilvēka.

Salīdzinājumā ar kaimiņvalstīs novērojamiem rādītājiem narkotiku iegūšanas ziņā Latvijas aptaujāto skolēnu paradumi ir vislīdzīgākie ar Igaunijas skolēnu sniegtajām atbildēm, kas atšķiras ar Ziemeļvalstīs novēroto – Latvijas un Igaunijas skolēni ievērojami biežāk norādījuši, ka pirmo reizi narkotikas lietojuši draugu lokā, savukārt Ziemeļvalstīs – narkotikas iedevis draugs, savukārt Lietuvas rādītāji ir līdzīgāki Polijā aptaujāto skolēnu narkotiku lietošanas paradumiem – t.i. narkotikas ieguvuši citā veidā, kam seko, ka narkotikas iedevis draugs - nekā Latvijā, Igaunijā vai Ziemeļvalstīs novērotajam (*skatīt 19. grafiku*).

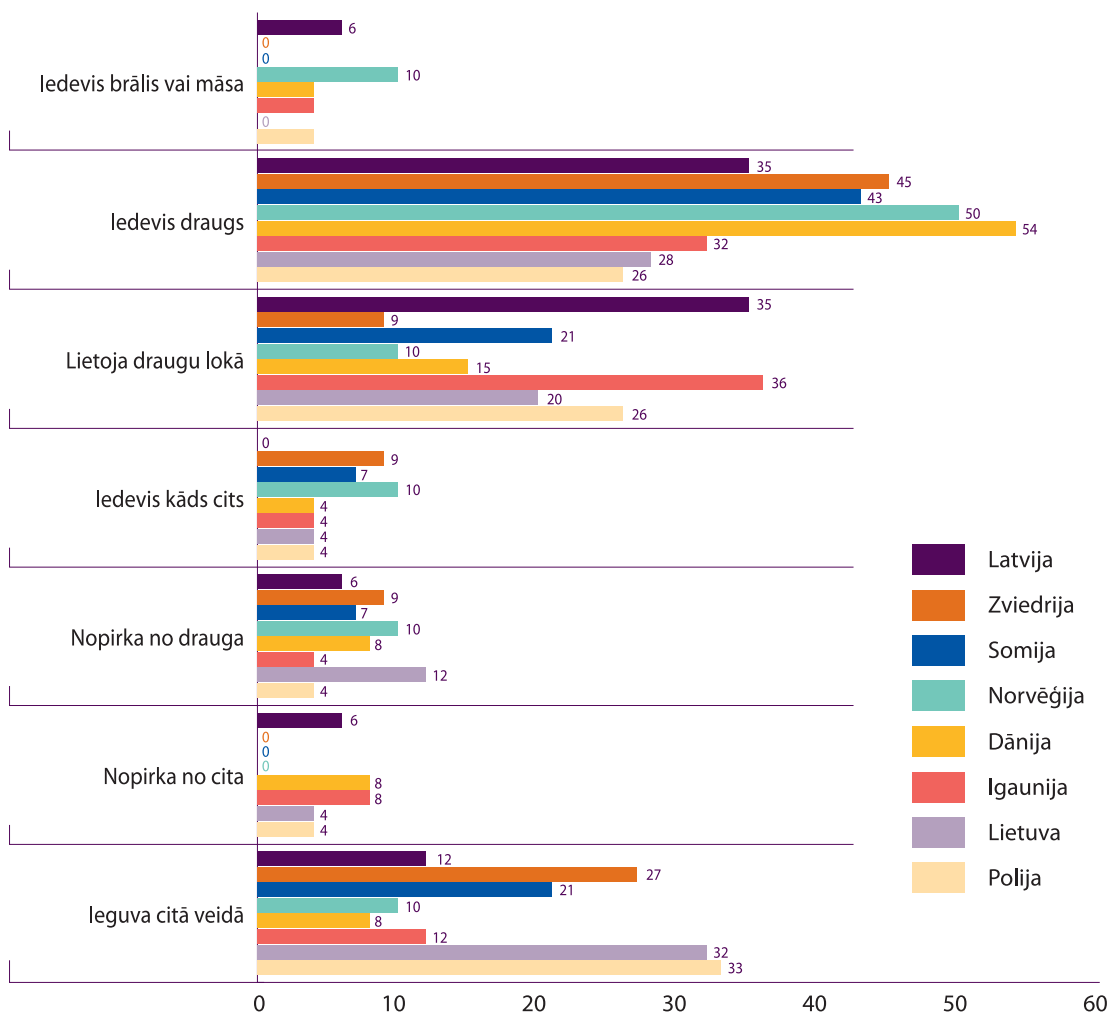
Par ļoti iespējamiem faktoriem, kas ietekmē pusaudža izvēli par labu kādas narkotiskas vielas pamēģināšanai nenoliedzami uzskatāmas tādas parādības kā trauksmes sajūta, vientulības sajūta, nedrošība par sevi un pašpārliecinātības trūkums, dažādas problēmas skolā, mājās, personiskajā dzīvē, tomēr šo faktoru iedarbība vērtējama pārsvarā zemapziņas līmenī. Apzinātie iemesli kādas narkotiskas vielas pamēģināšanai ir daudz vienkāršāki un ir konkrēti formulējami:

- divas trešdaļas (67%) respondentu, kas kaut reizi lietojuši kādu narkotisku vielu, norāda, ka mudinājusi ziņkārība jeb interese pamēģināt. Meitenes šādu iemeslu norādījušas biežāk nekā vidēji visi aptaujātie skolēni (74%);
- otrs skolēnu visbiežāk pieminētais iemesls bija vēlēšanās izjust “kaifu”, tomēr nedaudz pārsteidzoši, ka šo iemeslu minējuši tikai 13% aptaujāto. Zēni šo iemeslu minējuši divas reizes biežāk nekā meitenes (attiecīgi 16% un 8%).

Pārējos iemeslus bija minējuši ne vairāk kā 1% aptaujāto skolēnu, kas lietojuši narkotiskās vielas.

19. grafiks. **Pirmās narkotikas iegūšanas veids**

Pieejamības vērtējums

Vērtējot iespējas iegūt narkotiskās vielas, par visvieglāk pieejamajām narkotiskajām vielām skolēni uzskata inhalantus (par ļoti viegli un viegli pieejamiem tos uzskata 26% aptaujāto jauniešu), piektā daļa aptaujāto (22%) šādi vērtē kanabiss pieejamību, savukārt atpuveni katrs desmitais arī citas nelegālās vielas kā amfetamīnus (14%), ekstazī (13%), LSD un citus halucinogēnus (11%), kā arī trankvilizatorus un sedatīvus (11%).

Nedaudz satraucošs ir fakts, ka lielākajai daļai pētījumā ietverto narkotisko vielu pieejamība skolēnu priekšstatos kopš 1999. gada ir nedaudz pieaugusi (piemēram, no 18% 1999. gadā līdz 22% 2003. gadā kanabiss, no 12% līdz 14% amfetamīniem).

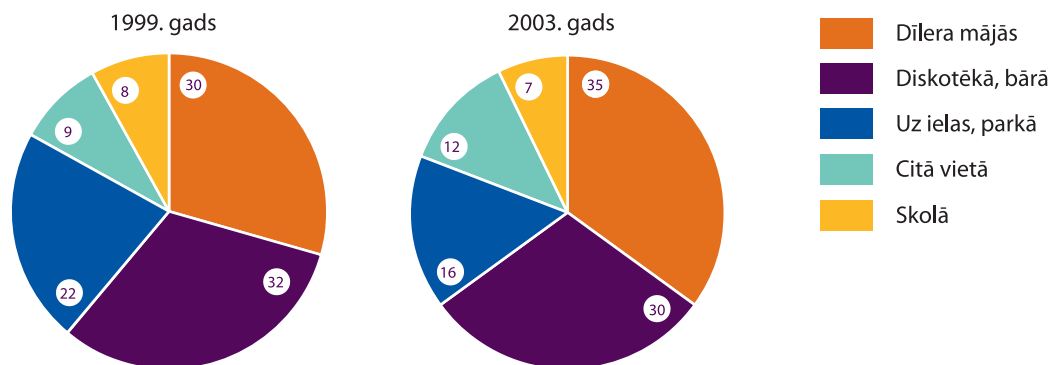
Tomēr ir arī izņēmumi, piemēram, ekstazī pieejamība skolēnu priekšstatos ir samazinājusies no 17% 1999. gadā līdz 13% 2003. gadā. Inhalantu pieejamība skolēnu vērtējumā samazinājusies no 37% līdz 26%, ko komentēt ir samērā grūti, jo māsaimniecības preču veikalos ir brīvi pieejami dažādi šķīdinātājus saturoši produkti (līme, aerosoli utml.), taču iespējams, šis fakts saistīts ar inhalantu samērā zemo lietošanas izplatību.

Kopš 1999. gada kanabiss pieejamības vērtējums ir ievērojami pieaudzis. 1999. gada ESPAD pētījumā tikai nedaudz vairāk kā trešā daļa aptaujāto (33%) norādījuši, ka zina vietu, kur šo vielu var iegādāties, bet 2003. gada pētījumā zinošo jauniešu proporcija ir 47%. Arī katru atsevišķo iegādes vietu 1999. gada pētījumā respondenti minējuši retāk. Iespējams, ka kopējā informētība par narkotiskajām vielām nāk gan no informatīvajiem materiāliem ar mērķi samazināt narkotisko vielu lietošanas izplatību, kā arī tiešas un netiešas personiskās pieredzes, kas saistās, piemēram, ar zināšanām par vietu, kur kanabiss iespējams iegādāties.

Divas visbiežāk minētās marihuānas/hašiša iegādes vietas ir diskotēkas un bāri (25% jeb 32% to jauniešu atbildzi, kur iegādāties kanabiss), kā arī dīleru dzīvesvietas (24% jeb 30%); ielas un parkus minējuši 17% (22%) aptaujāto; skolas un citas vietas, kur iegādāties kanabiss norādījuši 6% (jeb 8% "zinošo" skolēnu) (*skatīt 20. grafiku*).

20. grafiks. **Marihuānas un hašiša iegādes vietas 1999. un 2003. gadā, % no atbildējušiem**

Pieradumu izraisošo vielu lietošana skolēnu sociālā vidē

Gandrīz divas trešdaļas respondentu (64%) norāda, ka lielākā daļa draugu lieto alkoholiskos dzērienus; 60% norāda, ka visi vai gandrīz visi draugi smēķē. Aptuveni piektā daļa aptaujāto skolēnu (18%) uzskata, ka visi vai gandrīz visi draugi vismaz reizi nedēļā piedzeras.

Līdzīgi respondenti ir vērtējuši ģimenes locekļu (brāļu un māsu) paradumus - divas trešdaļas (66%) aptaujāto, kam ir vecāki brāļi vai māsas, norāda, ka vismaz viens no viņiem lieto alkoholiskos dzērienus, un 63% aptaujāto norādījuši, ka viens no viņiem reizēm piedzeras. Puse (50%) aptaujāto, kam ir vecāki brāļi vai māsas norāda, ka vismaz viens no viņiem smēķē.

Alkohola lietošana ievērojamos apmēros aptaujāto skolēnu vecāko brāļu un māsu vidū ir saistīta ar augstāku alkohola vai citu narkotiku lietošanas izplatības līmeni aptaujāto jauniešu vidū (*skatīt 21. grafiku*):

- 38% jauniešu, kuru brāļi vai māsas regulāri piedzeras, norādījuši, ka dzīves laikā ir smēķējuši 40 un vairāk reizes (starp tiem, kuru vecākie brāļi vai māsas nepiedzeras tik bieži, regulāru smēķētāju īpatsvars ir 21%),
- alkoholu pēdējā mēneša laikā 6 reizes un vairāk lietojuši attiecīgi 15% un 8% aptaujāto skolēnu;
- piedzērušies trīs un vairāk reizes bijuši attiecīgi 12% un 7% aptaujāto skolēnu,
- narkotiskās vielas dzīves laikā lietojuši attiecīgi 21% un 11% aptaujāto.

Piedzēšanās biežums un narkotisko vielu lietošana vecāko brāļu un vidū pārsvarā gadījumu ir saistīti ar aptaujāto skolēnu narkotiku lietošanas paradumiem.

Pastāv daudz lielāka iespējamība, ka tie skolēni, kuru vecākie brāļi vai māsas ir lietojuši kanabiss vai ekstāzi, būs smēķējuši cigaretes, lietojuši alkoholu, kā arī lietojuši narkotikas, nekā tie skolēni, kuru brāļi vai māsas narkotikas nelieto.

Tā piemēram, trešā daļa (31%) no tiem skolēniem, kuru vecākais brālis vai māsa ir lietojis marihuānu vai ekstāzi, ir bijuši piedzērušies trīs vai vairākas reizes pēdējo 30 dienu laikā, savukārt, līdzīgi rīkojušies tikai 8% to skolēnu, kuru vecākie brāļi vai māsas nav lietojuši nevienu no minētajām narkotiskajām vielām.

Vecāko brāļu un māsu narkotiku lietošanas pieredze un paradumi varētu ietekmēt respondenta narkotiku lietošanas ieradumus sekojošos veidos:

- zemāks narkotisko vielu lietošanas riska novērtējums kā rezultāts tam, ka respondents, redzot savu vecāko brāļu un māsu rīcību nav novērojis tūlītējas negatīvas sekas, ko izraisījusi narkotiku lietošana;
- rodas vēlme līdzināties vecākajiem brāļiem vai māsām;
- iespējams, pastāv kopējie ģimenes apstākļi un faktori, rada labvēlīgus apstākļus narkotisko vielu lietošanai, piemēram, zema vecāku kontroles līmenis vai problemātiskas vecāku un bērnu savstarpējās attiecības.

Vērtējot narkotisko vielu lietošanas izplatību aptaujāto skolēnu draugu vidū, vērojama sekojoša situācija:

- visbiežāk skolēni minējuši, ka draugi lieto kanabiss un amfetamīnus - 13% aptaujāto skolēnu norāda, ka vismaz viens no draugiem smēķē kanabiss, kas ir daudz vairāk, salīdzinājumā ar otru visbiežāk minēto vielu, amfetamīniem, kuru izplatības vērtējums respondentu draugu vidū ir 4%;
- citu narkotisko vielu izplatības vērtējums respondentu draugu vidū svārstās 1 līdz 3 procentu robežās. Šīs vielas dilstošā secībā pēc izplatības vērtējuma ir ekstazī (3%), trankvilizatori/sedatīvi (3%), LSD un citi halucinogēni (3%), inhalanti (2%), heroīns (2%), halucinogēnās ("maģiskās") sēnes (2%), anabolie steroīdi (1%) un GHB (1%);
- 5% aptaujāto skolēnu norāda, ka vismaz daži draugi lieto alkoholu kopā ar tabletēm.

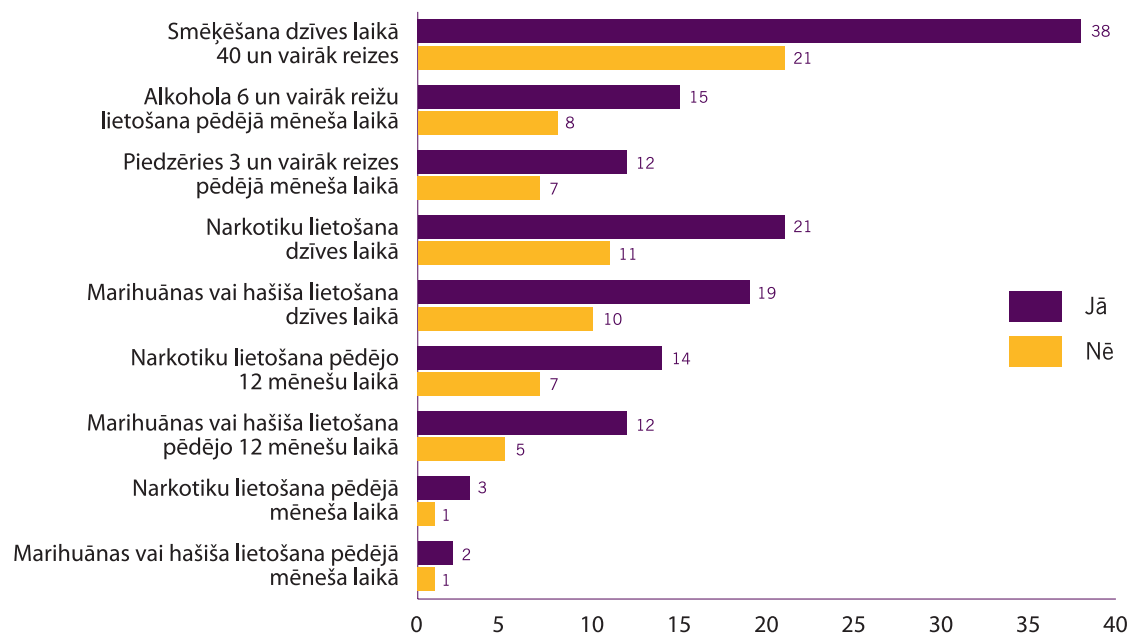
Narkotisko vielu lietošanas izplatība aptaujāto jauniešu vecāko brāļu vai māsu vidū ir ievērojami zemāka; tikai 5% aptaujāto skolēnu (kam ir vecāks brālis vai māsa) norāda, ka vismaz viens no vecākajiem viņiem smēķē kanabiss, bet ekstazī un trankvilizatorus vai sedatīvus lieto 2% jauniešu vecāko brāļu un māsu.

Lielo atšķirību skolēnu vērtējumā par narkotisko vielu lietošanas izplatību draugu vidū un vecāko brāļu un māsu vidū var skaidrot ar vismaz 3 dažādiem iemesliem:

- iespējams, ka 15-16 gadus veco skolēnu vidū narkotisko vielu lietošanas izplatība ir augstāka nekā vecāko skolēnu vidū, tomēr šo skaidrojumu apgāž jau iepriekš pieminētā pētījuma rezultāti, kas norāda, ka kanabiss lietošanas izplatība vecākajās skolēnu grupās pieaug, vismaz kamēr jaunieši saniedz 20 gadu vecumu;
- otrs, nedaudz ticamāks izskaidrojums zemākam narkotisko vielu lietošanas izplatības vērtējumam vecāko brāļu un māsu nekā draugu vidū varētu būt informācijas pieejamība – pastāv daudz lielāka iespēja, ka informācija par narkotisko vielu lietošanu tiks slēpta no jaunākajiem brāļiem vai māsām nevis no draugiem;

- visbeidzot, lielākajai daļai aptaujāto skolēnu noteikti ir vairāk draugu nekā vecāko brāļu un māsu, līdz ar to iespēja, ka vismaz viens no vecākajiem brāļiem vai māsām lieto kādu no narkotiskajām vielām ir zemāka nekā iespēja, ka vismaz viens no respondenta draugiem lieto šādas vielas, pat tādā gadījumā, ja katra drauga potenciālā iespēja lietot šādas vielas ir tāda pati vai zemāka nekā katra vecākā brāļa vai māsas iespēja lietot šādas vielas.

21. grafiks. Respondenta atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi atkarībā no brāļa vai māsas pārmērīgas alkohola lietošanas pieredzes, % no atbildējušiem

Ģimenes materiālā stāvokļa raksturojums

Ģimenes ekonomiskā situācija ir vidēji spēcīgs faktors, kurš ir ietekmē jauniešu paradumus narkotiku lietošanā.

Ģimenes ekonomiskā situācija atstāj nozīmīgu ietekmi uz sekojošu paradumu izplatību:

- smēķēšanu: 11 un vairāk cigarešu izsmēķēšanu dienā pēdējā mēneša laikā,
- regulāru alkohola lietošanu: iedzeršanu 6 un vairāk reizes pēdējā mēneša laikā, piedzeršanos 3 un vairāk reižu pēdējā mēneša laikā,
- jebkuru narkotiku (izņemot kanabiss) lietošanu dzīves laikā, halucinogēnu lietošanu dzīves laikā, ekstazī lietošanu dzīves laikā,
- narkotiku (izņemot kanabiss) lietošanu pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā, kā arī marihuānas un hašiša lietošana pēdējā mēneša laikā.

Visos šajos gadījumos augstāki narkotisko vielu lietošanas izplatības rādītāji novērojami to skolēnu vidū, kuri, atbilstoši pašvērtējumam, dzīvo materiāli labāk situētās ģimenēs.

Otru grupu, kurā lielāks dažādu pieradumu izraisīto vielu lietotāju īpatsvars, veido jaunieši no ģimenēm ar zemiem ienākumiem.

Jauniešu grupā, kuri savas ģimenes stāvokli vērtē kā vidēju, raksturīgs zemākais narkotisko vielu lietošanas izplatības līmenis. Piemēram, ja salīdzina piedzeršanos 3 un vairāk reizes pēdējā mēneša laikā, tā ir vairāk izplatīta skolēnu vidū, kas nāk no ģimenēm ar augstiem (11%) un zemiem ienākumiem (10%), bet mazāk izplatīta skolēnu vidū, kuri ģimenes ienākumus vērtējuši kā vidējus (8%). Narkotisko vielu lietotāju īpatsvars pēc ģimenes materiālā stāvokļa pašvērtējuma ir attiecīgi 7%, 5% un 3%.

Ģimenes sastāvs

Ģimenes lielums un sastāvs kopumā neatstāj būtisku ietekmi uz pieradumu izraisīto vielu lietošanas paradumiem. Paradumi, kuru saistība ar ģimenes sastāvu, ir nozīmīgas vai kuru nozīme ir uz būtiskuma robežas, ir

- smēķēšana: 40 un vairāk cigarešu izsmēķēšana dzīves laikā, 11 un vairāk cigarešu izsmēķēšana dienā pēdējā mēneša laikā,
- narkotisko vielu lietošana dzīves laikā: alkohola un tablešu vienlaicīga lietošana dzīves laikā, halucinogēnu lietošana dzīves laikā, kā arī ekstazī lietošana dzīves laikā.

Visos minētajos gadījumos spēkā ir sakarība - ja skolēns dzīvo pilnā ģimenē (ģimenē, kurā ir abi vecāki), samazinās šo paradumu izplatība.

Tikai nedaudz mazāk nekā trešā daļa (29%) skolēnu no pilnām ģimenēm dzīves laikā smēķējuši 40 un vairāk reizes, kamēr to darījuši 38% no šķirtām ģimenēm, 35% skolēnu no ģimenēm, kurās bērnu audzina viens no vecākiem un 37% no cita veida ģimenēm.

Alkoholu kopā ar tabletēm lietojuši 5% skolēnu no pilnām ģimenēm, kamēr to darījuši attiecīgi 9%, 6% un 6% no šķirtām, viena vecāka un cita veida nepilnām ģimenēm.

Skolēni no pilnām ģimenēm dzīves laikā narkotiskās vielas lietojuši retāk.

Meiteņu vidū nozīmīga ģimenes sastāva ietekme vērojama tādiem paradumiem kā:

- smēķēšana 40 un vairāk reizes dzīves laikā,
- alkohola lietošana 6 un vairāk reizes pēdējā mēneša laikā,
- alkohola un tablešu vienlaicīga lietošanai dzīves laikā, ekstazī lietošanai pēdējā mēneša laikā.

Visos minētajos gadījumos augstākā šādu ieradumu izplatība novērojama nepilnās ģimenēs.

Apkopojot datus par ģimenes sastāva ietekmi uz narkotisko vielu lietošanas paradumiem, kopumā minēto pazīmju saistība ir neliela. Gadījumos, kuros šī ietekme ir novērojama, jāsecina, ka pilna ģimene ir saistīta ar zemāku kaitīgo ieradumu izplatību, bet skolēni no šķirtām ģimenēm pieradumu izraisošās vielas lieto biežāk. Spēcīgāka ģimenes ietekme uz dažādu pieradumu izraisīšu vielu lietošanu vērojama meitenēm.

Iespējams, ģimenes sastāva ietekme uz pieradumu izraisīšu vielu paradumiem saistīta ar laiku, ko vecāki pavada kopā ar bērnu un savstarpēju uzticēšanos. Vecāku kontrole, informētība un zināšanas par to, kur un kā viņu bērns pavada brīvo laiku, ļoti lielā mērā nosaka skolēnu narkotisko vielu lietošanas paradumus: jo vairāk vecāki ir informēti par to, kur bērni pavada brīvdienas vakarus, jo mazāka iespēja, ka jaunieši būs lietojuši alkoholu, smēķējuši vai lietojuši kādas narkotiskās vielas.

Sakarība starp vecāku informētību par sava bērna brīvā laika aktivitātēm un skolēnu narkotisko vielu lietošanas paradumiem ir spēcīga gan zēniem, gan meitenēm.

Precīzas saistības starp vecāku informētību un jauniešu ieradumiem narkotisko vielu lietošanā prasa tālāku izpēti, tomēr, šķiet ticami, ka pastāv tiešs sakars starp vecāku kontroli un narkotisko vielu lietošanas ieradumiem. Turklāt iespējams, ka vecāku zināšanas par to, kur jaunieši pavada brīvdienas vakarus ietver arī citas vecāku un bērnu attiecību dimensijas, ne tikai kontroli – šai pazīmei ir saistība arī bērna pieredze un ieradumiem narkotisko vielu lietošanā:

- pirmkārt, vecāku zināšanas par to, kā bērni pavada brīvdienas vakarus, var uzskatīt par apkopojošu rādītāju vecāku rūpēm bērniem un savstarpējo attiecību kvalitātei kopumā;
- tāpat vecāku zināšanas liecina arī par jaunieša uzticēšanās pakāpi saviem vecākiem, kas noteikti ir zemāka skolēniem, kam ir nevēlami paradumi un skolēniem, kuri jūtas atsvešināti no vecākiem;
- visbeidzot, svarīga ir arī atgriezeniskā saite: skolēni, kas bijuši piedzērušies vai lietojuši narkotikas, iespējams, biežāk slēpj informāciju par savām brīvā laika aktivitātēm.

Skolas apmeklējums un kavējumi

Kavēto skolas dienu skaits arī ir spēcīgs faktors, kas nosaka skolēnu atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumus - augstāks kavēto stundu (dienu) skaits ir cieši saistīts ar augstāku pieradumu izraisošo vielu lietošanas izplatību: 26% skolēnu, kuri nav kavējuši skolu pēdējā mēneša laikā, un 44% skolēnu, kuri kavējuši trīs un vairākas dienas, dzīves laikā ir smēķējuši 40 un vairāk reizes. 12% no skolēniem, kuri nav kavējuši skolu un 27% no tiem, kuri kavējuši trīs un vairāk dienas pēdējā mēneša laikā, dzīves laikā lietojuši narkotikas. Pēdējā mēneša laikā narkotikas lietojuši ir attiecīgi 3% un 10% skolēnu.

Nepastāv dzimumu atšķirības skolas apmeklējuma biežuma un narkotisko vielu lietošanas paradumu saistībā, tomēr meiteņu vidū šī saistība novērojama mazāk nekā zēnu vidū.

Pētījuma metodika un iegūtie dati neļauj precīzi noteikt, vai kavēto stundu skaitam ir ietekme uz narkotisko vielu lietošanas paradumiem, vai arī stundas tiek kavētas tāpēc, ka jauniešis lieto kādas atkarību izraisošas vielas.

Kopsavilkums

Jautājums, vai alkohola, tabakas un marihuānas lietošana, uzsākšanas vecums un lietošanas intensitāte ir cēlonis “problemātisko” narkotiku pamēģināšanai un regulārai lietošanai ir nodarbinājis pasaules ārstu un zinātnieku prātus jau vairākus desmitus gadu, taču līdz šim brīdim nav precīzi noskaidrots, vai šī cēloņsakarība pastāv un cik lielā mērā korekti ir izmantot zinātniski neapstiprinātas teorijas par pamatu politikas un profilakses dokumentiem.

Nenoliedzami, ka pētījumu rezultāti norāda uz statistiski nozīmīgām atšķirībām starp alkohola, tabakas, kanabisa un tā saukto “problemātisko” narkotiku lietošanu – jo indivīds agrāk un biežāk jeb arī jebkad dzīvē būs izmēģinājis legālās narkotikas vai kanabisu, jo lielāka iespēja, ka viņš arī izmēģinās un/vai sāks regulāri lietot stiprākas nelegālās narkotikas. Tāpat nenoliedzams ir fakts, ka ļoti maza daļa to, kuri ir pamēģinājuši marihuānu vai hašišu pamēģinās citas nelegālās narkotikas un vēl mazāk ir to, kuri tās uzsāk lietot regulāri. Un tieši šī apsvēruma dēļ diskusijas par legālo narkotiku vai kanabisa pamēģināšanas saistību ar “problemātisko” narkotiku – heroīna, amfetamīnu un ekstazī – lietošanas uzsākšanu un lietošanu turpinās.

Ilgstošo debašu rezultātā veiktie pētījumi liecina par kanabisa kā viena no faktoriem – iespējams centrālā/galvenā, kas pakļauj indivīdu “problemātisko” narkotiku lietošanas uzsākšanai, pastāvēšanu. Vairāki pētnieki uzsver jautājuma “Ja “pārejas” teorija nepastāv, tad varbūt kanabisa nemaz nav tik bīstams un būtu atļaujams?” būtiskumu šāda veida debatēs.

ESPAD 1999. un 2003. gada Latvijas pētījumu rezultātu analīze liecina, ka Latvijas skolēnu vidū atkarību izraisošo vielu izplatība ir nostabilizējusies. Tomēr ir pārargri spriest par tendencēm nākotnē, jo:

- pirmkārt, satraucošs ir fakts, ka legālo (un zināmā mērā arī nelegālo) narkotiku lietošanas ziņā 15-16 gadus veco (un pēc tādas pašas metodoloģijas veiktās aptaujas 18 gadīgo) skolēnu vidū strauji pieaug vielu lietošanas intensitāte,

- otrkārt, skolēnu vidū samazinās kā legālo, tā nelegālo narkotiku pamēģināšanas un regulāras lietošanas uzsākšanas vecums,
- treškārt, Latvijas jauniešu atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumu izpēti, situācijas monitoringa un faktoru noteikšanai un izvērtēšanai nepieciešama kompleksa pieeja,
- ceturtkārt, praktiski visi līdz šim veiktie pētījumi par atkarību izraisošo vielu lietošanu jaunatnes vidū sākas un beidzas ar pētījumiem skolu jaunatnes vidū, kas pakļauj riskam nepietiekamas situācijas novērtēšanu valstī, jo iespējams to jauniešu vidū, kas tādu vai citādu apsvērumu dēļ nemācās skolā, ir atšķirīgi narkotiku lietošanas paradumi,

Šo un iespējams arī citu ne mazāk būtisku un neminētu apsvērumu, kā arī mūsdienu mainīgajā situācijā gan nelegālo, gan legālo narkotiku lietošanas paradumu ziņā būtu nepieciešams meklēt kompleksus risinājumus profilaksē, ārstēšanā, izglītošanā un sabiedrības domas par atkarību izraisošām vielām ietekmēšanai (?):

- pirmkārt, nepieciešams veikt rūpīgu esošo pasākumu lietderības izvērtēšanu,
- otrkārt, šo pasākumu īstenošanai nepieciešams sakārtot esošo ar atkarību izraisošo vielu saistīto likumdošanu, nodrošinot nozares politikas plānošanas dokumentu apstiprināšanu, kas pamato narkotiku apkarošanas aktivitāšu ieviešanu, kā arī mērķtiecīgi īstenot šīs plānotās aktivitātes,
- treškārt, būtu nepieciešams veikt regulārus pētījumus iepriekš minēto skolas vecuma jauniešu, kuri neapmeklē skolu, vidū, lai gūtu precīzāku informāciju par jauniešu atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumiem.

Izmantotā literatūra

Currie C. et al. (2004). *Young people's health in context*. World Health Organization, Regional Office for Europe, Copenhagen, Denmark

Hibell B. et al. (2003). *The 2003 ESPAD Report. Alcohol and other Drug Use Among Students in 35 European Countries*. The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, Stockholm, Sweden.

Hibell B. et al. (2000). *The 1999 ESPAD Report. Alcohol and other Drug Use Among Students in 30 European Countries*. The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, Stockholm, Sweden.

Hibell B. et al. (1997). *The 1995 ESPAD Report. Alcohol and other Drug Use Among Students in 26 European Countries*. The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, Stockholm, Sweden.

Koroļeva I. un citi. (2003). *Narkotiku lietošanas izplatība Latvijā. Pētījuma rezultāti*. LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Narkoloģijas centrs, Rīga.

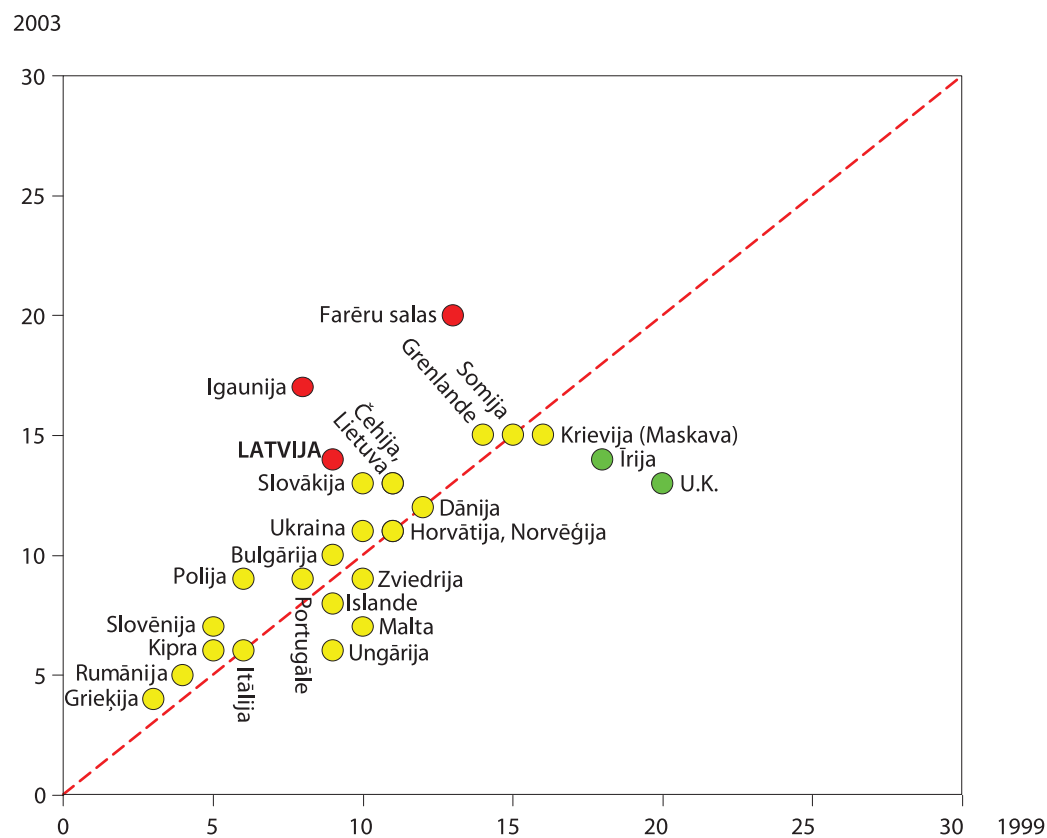
Ramström J. (2004). *Adverse Health Consequences of Cannabis Use. A Survey of Scientific Studies Published up to and including the Autumn of 2003*. National Institute of Public Health - Sweden.

Pudule I. un citi. (2004). *Latvijas skolēnu veselības paradumu pētījums 2001./2002*. Veselības veicināšanas valsts aģentūra, Rīga

Sedlenieks, K. (2000). *The European School Survey Project on Alcohol and other Drugs Latvia – ESPAD'99. Aptaujas datu analīze*. Narkoloģijas centrs, Rīga

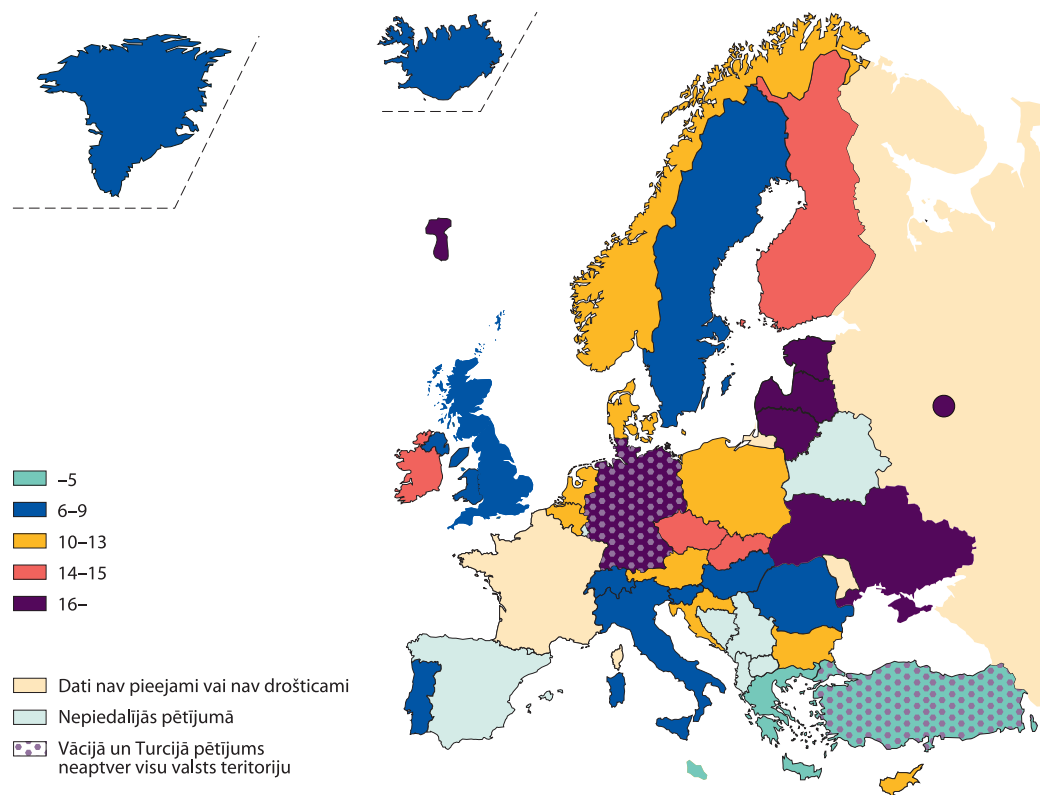
Pielikums

Izmaiņas regulāras smēķēšanas uzsākšanā līdz 13 gadu vecumam, 1999. un 2003. gada pētījumu rezultātu salīdzinājums

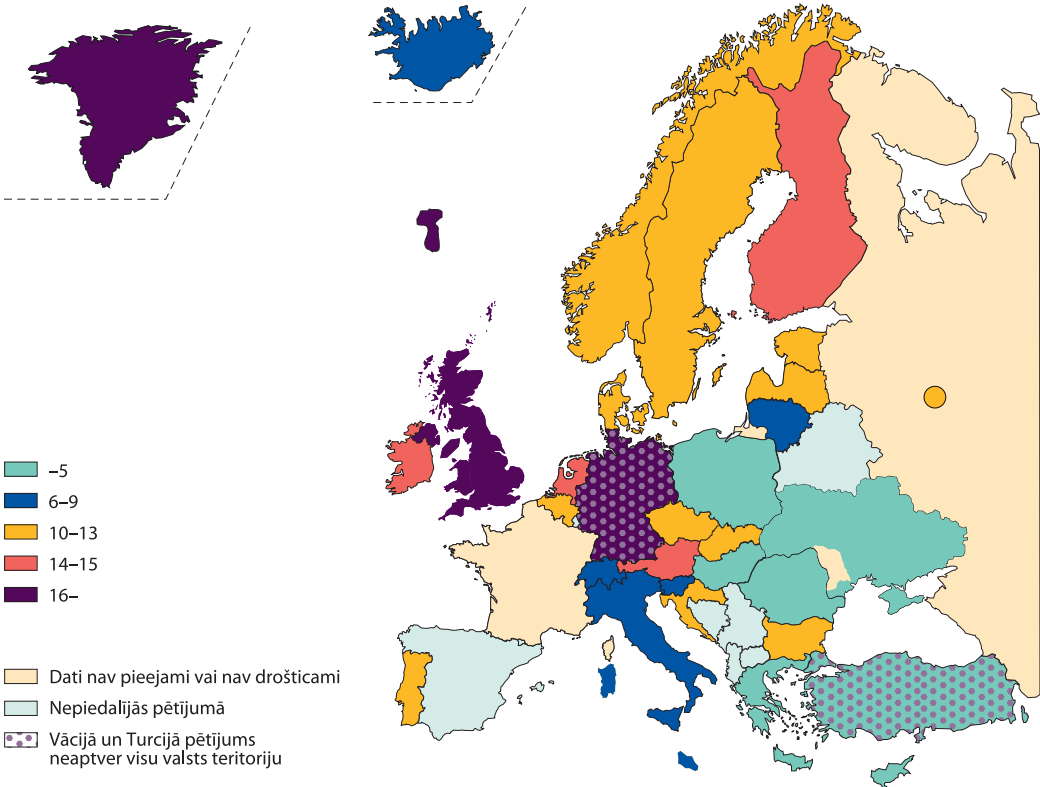

Regulāras smēķēšanas uzsākšana zēniem līdz 13 gadu vecumam, % no atbildējušiem

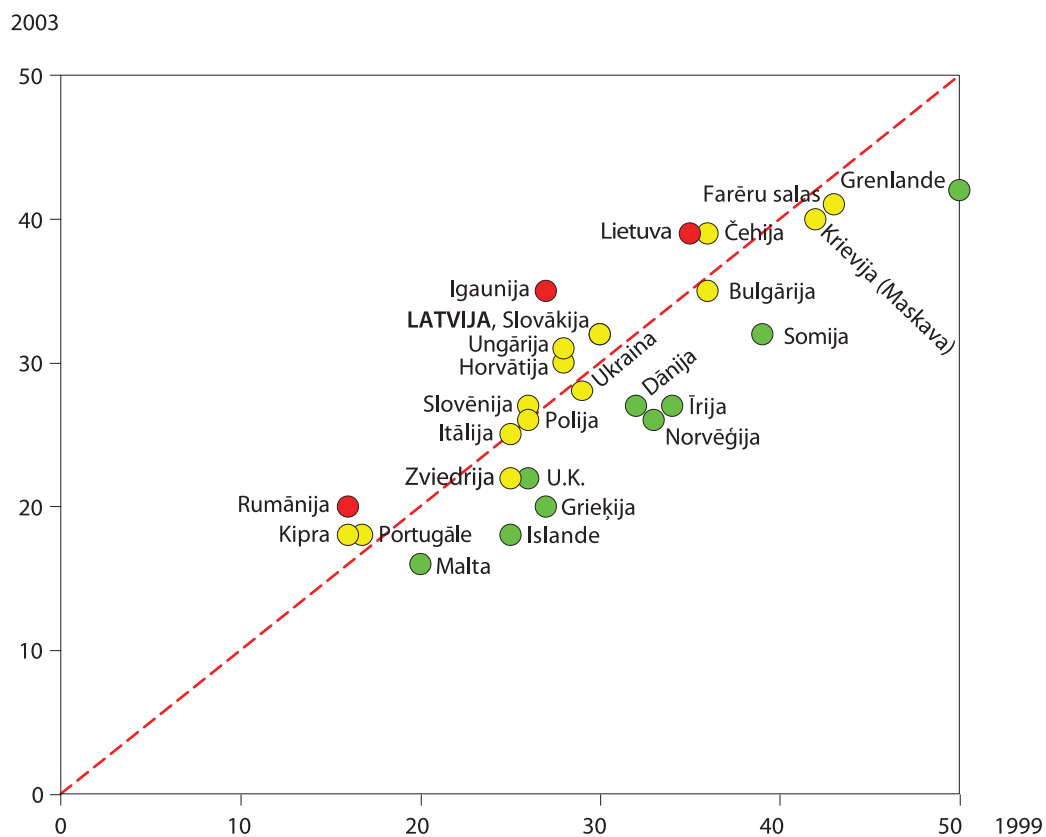

Regulāras smēkēšanas uzsākšana meitenēm līdz 13 gadu vecumam, % no atbildējušiem

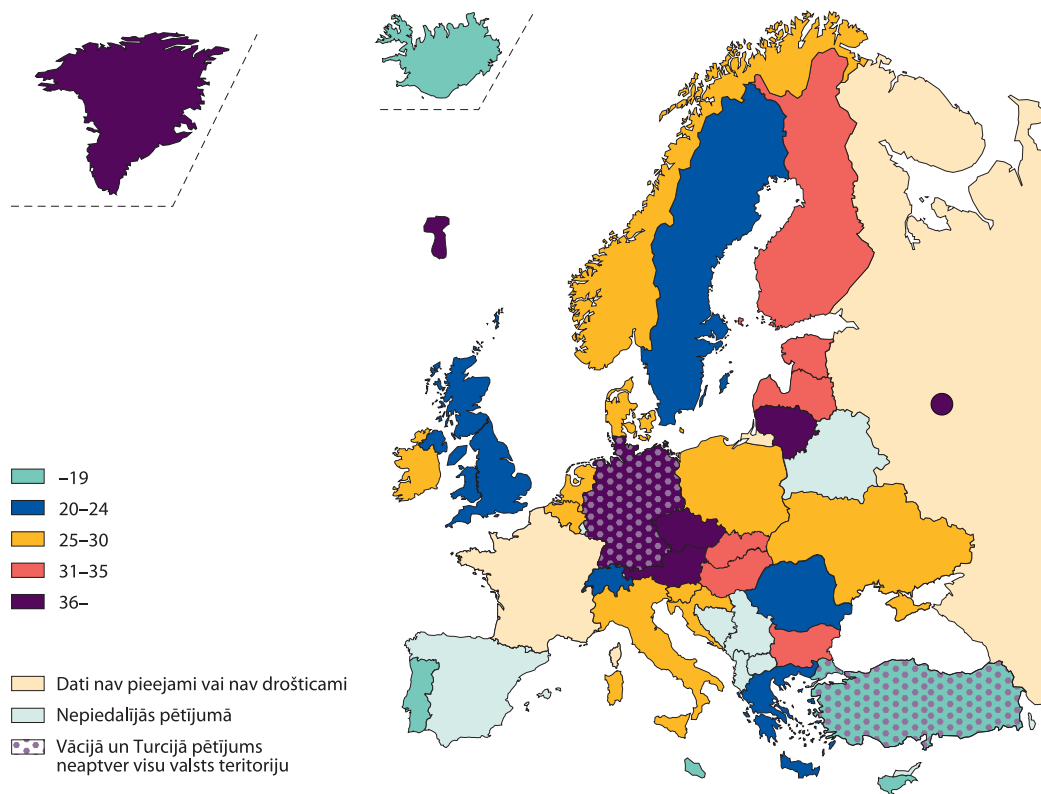

Izmaiņas 40 un vairāk cigarešu izsmēķēšanā dzīves laikā, 1999. un 2003. gada pētījumu rezultātu salīdzinājums

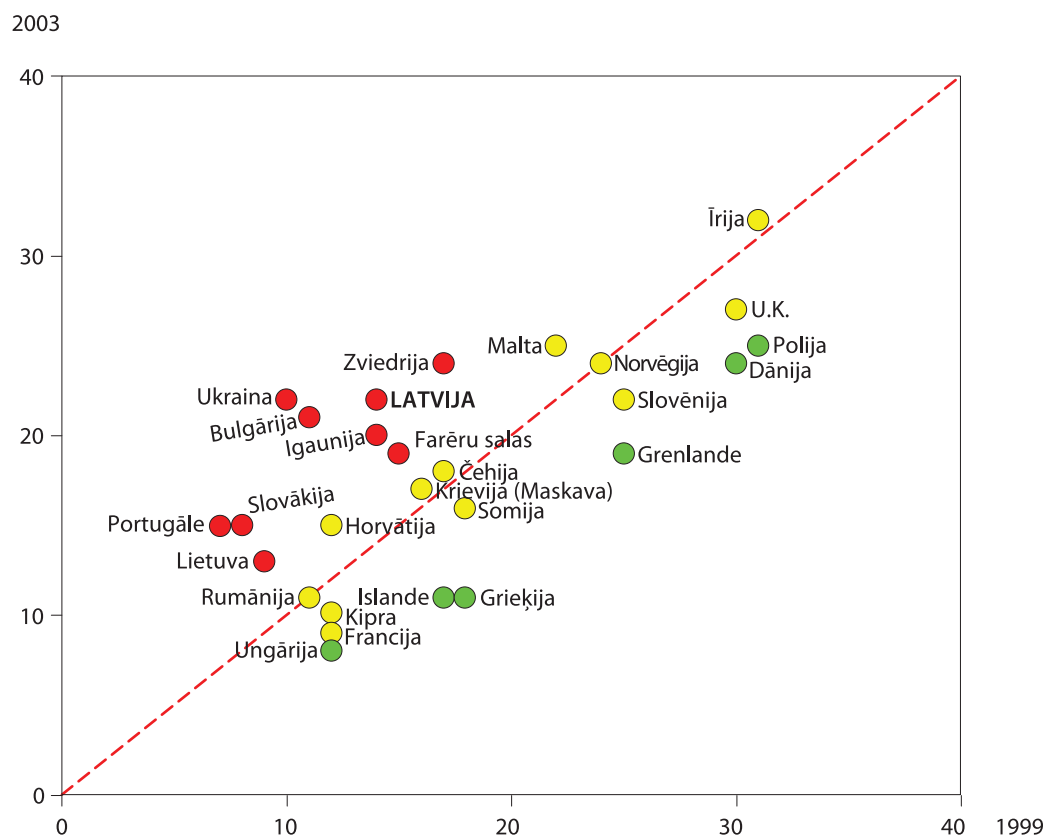

40 un vairāk cigarešu izsmēķēšana dzīves laikā, % no atbildējušiem

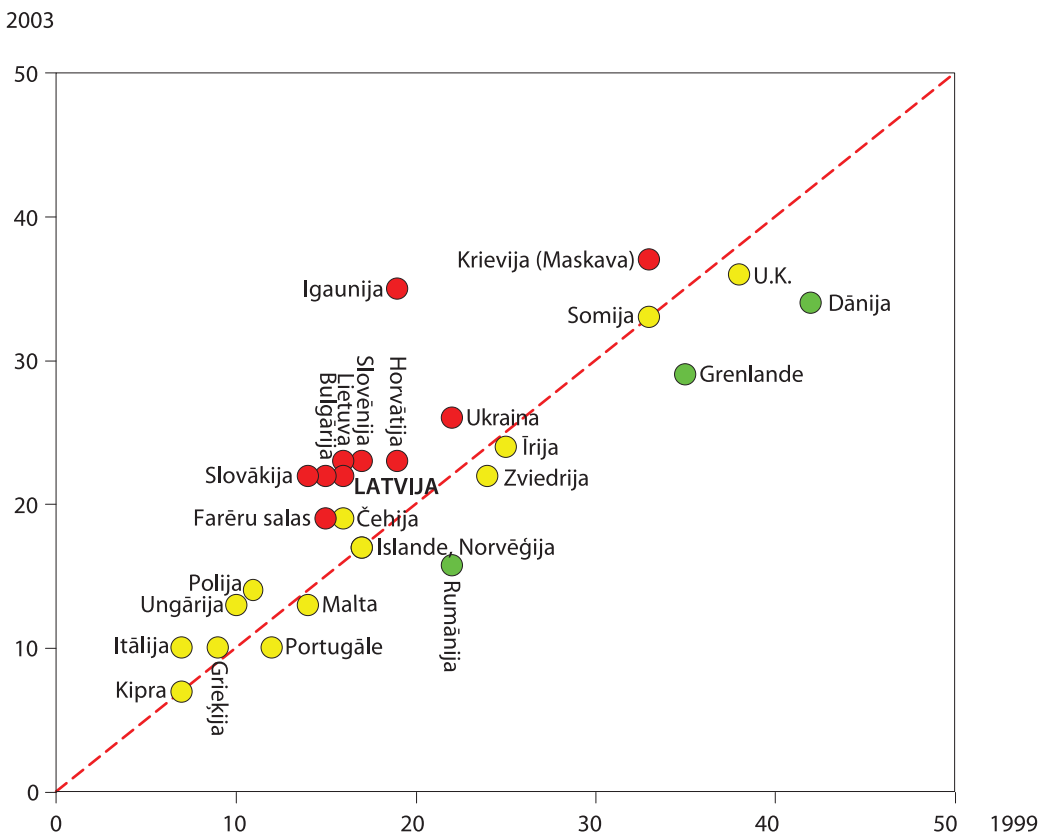

Izmaiņas 3 un vairāk alkoholisko dzērienu pēc kārtas lietošanā pēdējo 30 dienu laikā, 1999. un 2003. gada pētījumu rezultātu salīdzinājums

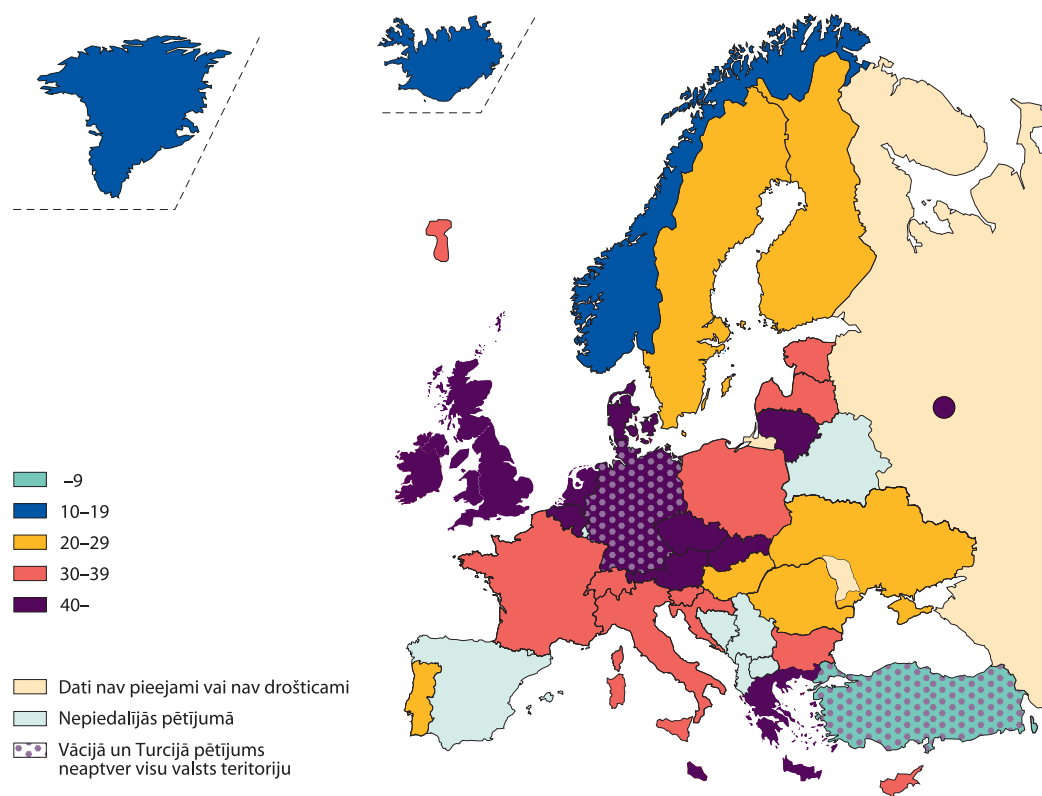

Vismaz reizi mūžā piedzērušos 13 g.v. un jaunāku skolēnu proporcijā, 1999. un 2003. gada pētījumu rezultātu salīdzinājums

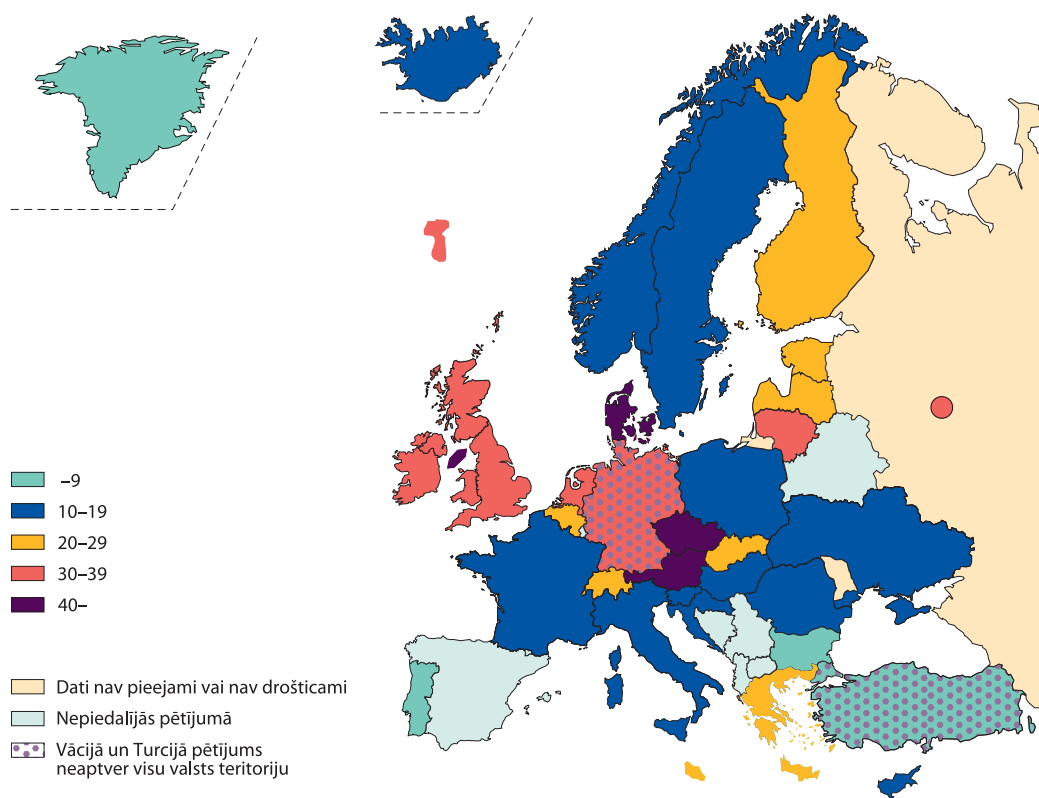

Alkohola lietošana 40 un vairāk reizes dzīves laikā zēnu vidū, % no atbildējušiem

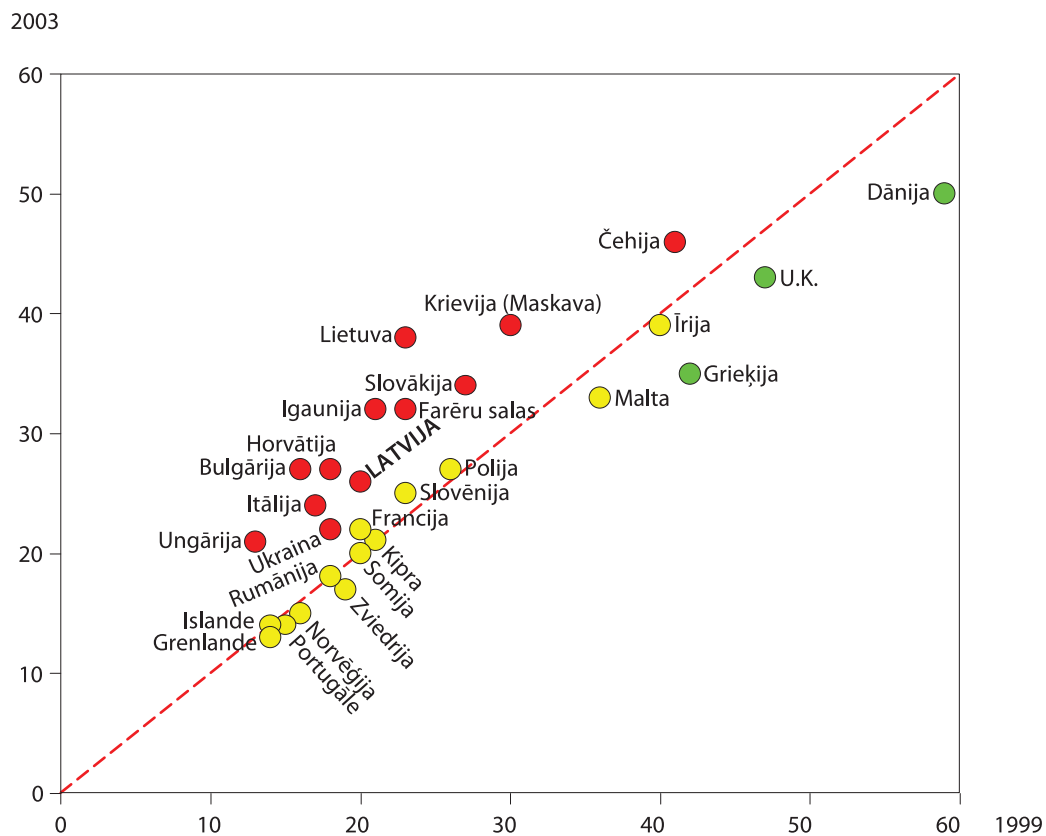

Alkohola lietošana 40 un vairāk reizes dzīves laikā meiteņu vidū, % no atbildējušiem

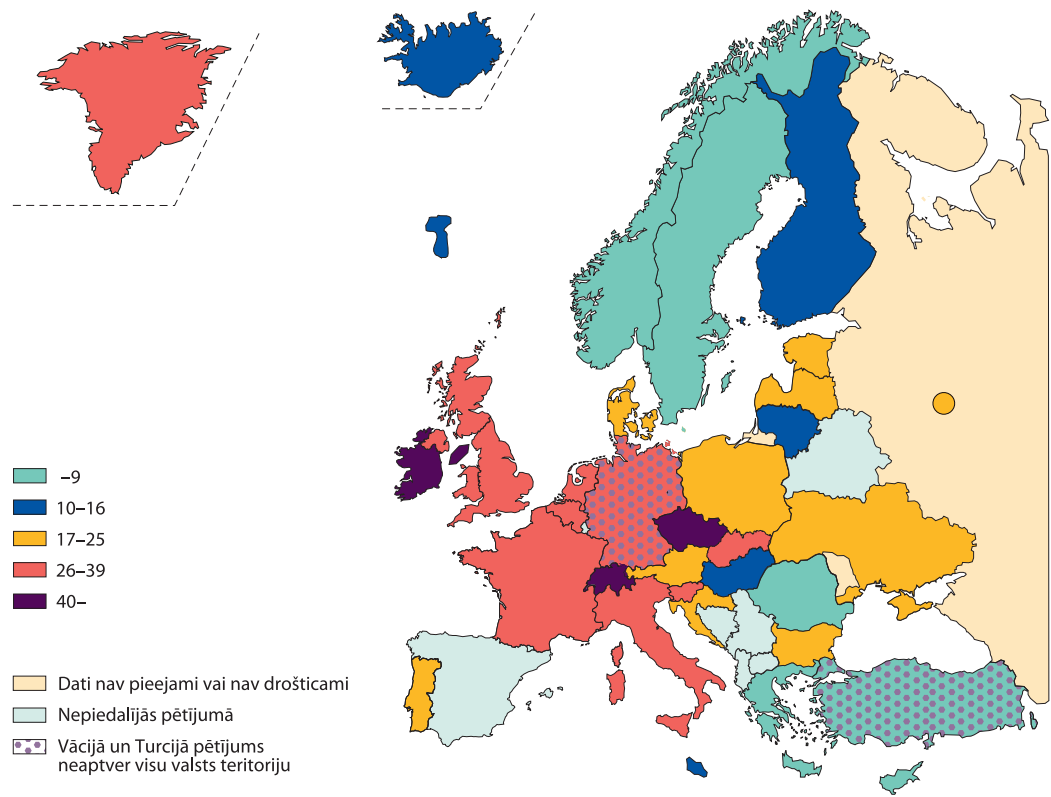

Izmaiņas alkohola lietošanā 40 un vairāk reizes dzīves laikā, 1999. un 2003. gada pētījumu rezultātu salīdzinājums

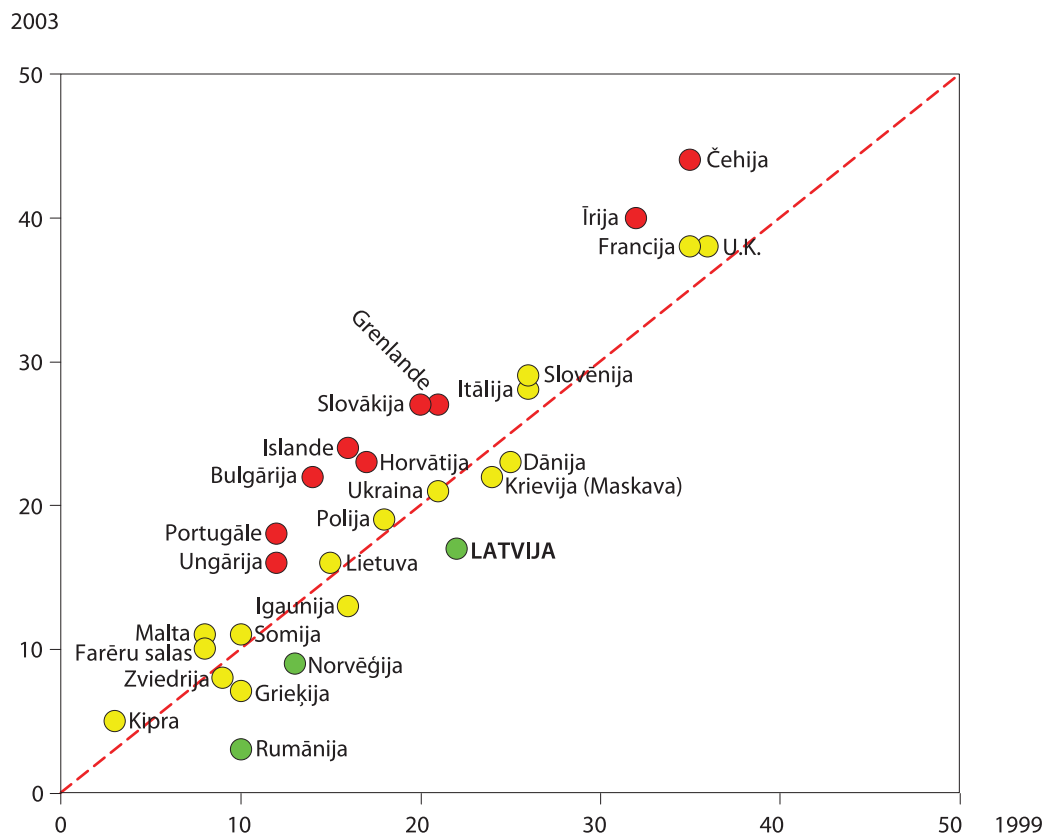

Jebkuru nelegālo narkotiku lietošana dzīves laikā, % no atbildējušiem

Jebkuru nelegālo narkotiku lietošana dzīves laikā, 1999. un 2003. gada pētījumu rezultātu salīdzinājums

Marihuānas vai hašiša lietošana dzīves laikā, 1999. un 2003. gada pētījumu rezultātu salīdzinājums

